

2023

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melike EROĞLU

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**DERS KİTAPLARINDA BAĞIMLILIK:
ORTAOKUL DERS KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK
ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melike EROĞLU

ÇOCUK GELİŞİMİ PROGRAMI

Ankara, 2023

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**DERS KİTAPLARINDA BAĞIMLILIK: ORTAOKUL
DERS KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melike EROĞLU

ÇOCUK GELİŞİMİ PROGRAMI

Ankara, 2023

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Ders Kitaplarında Bağımlılık: Ortaokul Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi

Melike EROĞLU

Yüksek Lisans Tezi

06.04.2023

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Fatma Elif KILINÇ

Doç. Dr. Gülseren ÇITAK TUNÇ

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Fatma Elif KILINÇ

Doç. Dr. Zeynep KURTULMUŞ

Dr. Öğr. Üyesi K. Büşra KAYNAK EKİCİ

Okuduğumuz ve Savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için
gerekten tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Prof. Dr. Sena KAPLAN

Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

06.04.2023

Melike EROĞLU

“Deprem felaketiyle sarsıldığımız günlerde müthiş bir dayanışma örneğiyle kalplerde taht kuran, gururlandıran, umudun hep var olduğunu hatırlatan vatanın dört bir köşesinden el uzatan kıymetli gençlerimize ithaf ediyorum.”

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans ders dönemim boyunca sonsuz bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım, yaratıcı düşünmeyi destekleyen, tez konumun belirlenmesinde de emeği olan, alanda tanıdığım kıymetli bir isim, danışman hocam Doç. Dr. Fatma Elif KILINÇ'a ve tezimin yürütülmesi sırasında desteğini esirgemeyen, her zaman vakit ayıran, pandemi sürecine rağmen yüz yüze görüşebilme imkânı sunan ikinci danışman hocam Doç. Dr. Gülseren ÇITAK TUNÇ'a teşekkür ederim.

Araştırmada veri kaynağım olan ders kitaplarına ulaşmamda yardımcı olan Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne ve bu süreçte kurumda desteğini esirgemeyen görevli Şef Nizamettin Bey'e, araştırma verilerinin analizindeki yardımları ve tüm bilgi paylaşımları için Klinik Psikolog Ersin BUDAK'a teşekkür ederim.

Zorlu tez sürecimde uzakları yakın eden, her daim desteğini hissettiğim, kıymetli arkadaşım ve meslektaşım Hüsniye YANAR'a teşekkür ederim.

Hayatımda bir dönüm noktası olarak tanımladığım, desteği ve yardımlarıyla yanımda olan, bir elini her daim omzumda hissettiğim değerli öğretmenim Ayla TOHUMAT'a teşekkürü bir borç bilirim.

Eğitim hayatımın ilk okulu, hayattaki en büyük destekçilerim, emeklerini asla ödeyemeyeceğim eşsiz ailem; inanmayı, güçlü olmayı, başarmayı ve sevmeyi öğreten, tanıdığım en güçlü kadın annem Emine EROĞLU'na, eğitim hayatım başta olmak üzere her daim yardımlarıyla yanımda olan, gergin anlarımı şakalarıyla yumuşatmaya çalışan, zekasına hayran olduğum babam Mustafa EROĞLU'na, varlığıyla hayata bambaşka bir gözle bakmamı ve olgunlaşmamı sağlayan, ona örnek olmaya çalışırken kendimi hep bir adım ileri giderken bulduğum, destekleyici gücüm kardeşim Mertcan EROĞLU'na sonsuz teşekkür ederim.

Son olarak cesur adımlarımın kaynağı, pes etmeyi düşündüğüm anlarda odamdaki tablosuna bakıp güç aldığım, tüm yaşamımı ve özgürlüğümü borçlu olduğum Atam Mustafa Kemal ATATÜRK'e saygı ve özlemle minnetimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	v
ŞEKİLLER DİZİNİ	vi
TABLolar DİZİNİ	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	4
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
2. GENEL BİLGİLER.....	6
2.1. Bağımlılık.....	6
2.1.1. Teknoloji Bağımlılığı.....	6
2.1.2. Tütün Bağımlılığı.....	7
2.1.3. Madde Bağımlılığı	8
2.1.4. Davranışsal Bağımlılık	10
2.1.5. Sağlıklı Yaşam.....	10
2.2. Bağımlılığın Yol Açtığı Sorunlar	11
2.3. Türkiye’de Bağımlılığın Önlenmesine Dair Düzenlemeler	12
2.3.1. Yasal Düzenlemeler	12
2.3.2. Eğitim Düzenlemeleri	12
2.4. Ders Kitapları	13
2.4.1. Bağımlılığın Önlenmesinde Ders Kitaplarının Rolü	14
2.4.2. Davranış Kazandırmada Ders Kitaplarının Rolü	15
2.5. Ders Kitaplarında Bağımlılığın Yer Almasına İlişkin Araştırmalar.....	15
2.5.1. Yurtiçinde Yapılmış Araştırmalar	15
2.5.2. Yurtdışında Yapılmış Araştırmalar.....	15

3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	17
3.1. Araştırmanın Modeli	17
3.2. Araştırmada İncelenen Dokümanlar.....	18
3.3. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi	18
3.4. Araştırmaya Dahil Edilme Kriterleri	20
3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	20
3.6. Araştırmanın Varsayımları	20
4. BULGULAR	23
4.1. Ortaokul Ders Kitaplarında Bağımlılık	24
4.1.1. Teknoloji Bağımlılığı.....	25
4.1.2. Tütün Bağımlılığı.....	29
4.1.3. Madde Bağımlılığı	32
4.1.4. Davranışsal Bağımlılık	34
4.1.5. Sağlıklı Yaşam.....	35
4.1.6. Bağımlılık Tanımlayıcı	39
4.2. Ders Kitaplarında İçerik ve Mesaj Nitelikleri	42
4.2.1. Görsel Desteği Bulunan Veri Örnekleri.....	42
4.2.2. Görsel Desteği Bulunmayan Veri Örnekleri.....	43
5. TARTIŞMA	49
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	55
7. KAYNAKLAR	57
8. EKLER.....	65
Ek-1. Özgeçmiş	65

ÖZET

Ders Kitaplarında Bağımlılık: Ortaokul Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi

Bu araştırmada Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu onayı ile ortaokullarda okutulan ders kitaplarını bağımlılık boyutuyla taramak ve içerik analizini gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda 20 ders kitabı cümle bazında incelenmiştir.

İlk aşamada, bağımlılıkla ilgili kategoriler, kodlar ve alt kodlar oluşturulmuştur. “Teknoloji Bağımlılığı”, “Tütün Bağımlılığı”, “Madde Bağımlılığı”, “Davranışsal Bağımlılıklar”, “Sağlıklı Yaşam” ve “Bağımlılık Tanımlayıcılar” olmak üzere toplamda altı kategori ve 61 kod belirlenmiştir. İkinci aşamada, belirlenen kodların cümle bağlamında sıklığı (frekans) ve mesaj nitelikleri değerlendirilmiştir. Mesajlar içeriklerine göre; “görsel destek”, “uyarı”, “sorgulama”, “olumsuz yönlendirme”, “olumlu yönlendirme” ve “belirsiz” olmak üzere altı grupta sınıflandırılmıştır. Bağımlılıkla ilgili kodların kategori dağılımları (%) ve sıklıkları (f) sırasıyla; “Sağlıklı Yaşam” %38.7 (f=492), “Teknoloji Bağımlılığı” %34.9 (f=444), “Bağımlılık Tanımlayıcılar” %11.0, (f=139), “Madde Bağımlılığı” %7.2 (f=92), “Davranışsal Bağımlılık” %4.9 (f=62) ve “Tütün Bağımlılığı” %3.4 (f=43) olarak belirlenmiştir. Bağımlılık alt boyutlarında sınıflandırılmış olan mesaj niteliklerinin sıklık değerleri (f) incelendiğinde; sıklık (f) olarak en fazla yer aldığı kategoriler, “görsel destek” için sağlık yaşam (f=72), “uyarı” için teknoloji bağımlılığı (f=113), “sorgulama” için sağlıklı yaşam (f= 69), “olumsuz yönlendirme” (f=19) ve “olumlu yönlendirme” (f=58) için teknoloji bağımlılığı ve “belirsiz” nitelikteki mesajlar için sağlıklı yaşam (f=243) olarak bulunmuştur. Tütün bağımlılığı kategorisi, “görsel destek” (f=2), “uyarı” (f=27) ve “sorgulama” (f=3) mesaj nitelikleri yönünden en az sıklığa sahip olan bağımlılık alt boyutu olmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, ortaokul ders kitaplarında bağımlılıkla ilgili en fazla “sağlıklı yaşam” konusuna vurgu yapıldığı fakat verilmek istenen mesajların çoğunun belirsiz nitelikte olduğu, “davranışsal bağımlılık” ve “madde bağımlılığı” kategorilerine yönelik mesajlara çok az yer verildiği ve “tütün bağımlılığı” kategorisindeki mesajların nitel ve nicel olarak yetersiz olduğu belirlendi.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, ergenlik, kitap incelemesi, madde kullanımına bağlı bozukluklar, sağlıklı yaşam tarzı.

ABSTRACT

Addiction in Textbooks: A Content Analysis on Secondary School Textbooks

This study aims to scan and undertake a content analysis of the secondary school textbooks approved by the Board of Education of the Ministry of National Education in terms of addiction. For this purpose, 20 textbooks were analyzed on sentence basis.

In the first step, addiction-related categories, codes and sub-codes were developed. A total of 61 codes were identified under 6 categories: "Technology Addiction", "Tobacco Addiction", "Substance Addiction", "Behavioral Addictions", "Healthy Living" and "Addiction Descriptors". The second step assessed sentence frequency and message attribute of the identified codes. Based on their content, messages were classified into six groups: "visual support", "warning", "questioning", "negative guidance", "positive guidance" and "ambiguous". The category distributions (%) and frequencies (f) of the addiction-related codes were as follows: "Healthy Living" 38.7%(f=492), "Technology Addiction" 34.9%(f=444), "Addiction Descriptors" 11.0%(f=139), "Substance Addiction" 7.2%(f=92), "Behavioural Addiction" 4.9%(f=62), and "Tobacco Addiction" 3.4%(f=43). When examining the frequency values (f) of the message attributes classified in the addiction sub-dimensions, the categories with the highest frequency (f) were healthy living for "visual support" (f=72), technology addiction for "warning" (f=113), healthy living for "questioning" (f=69), technology addiction for "negative guidance" (f=19) and "positive guidance" (f=58), and healthy living for "ambiguous" messages (f=243). The category of tobacco addiction had the lowest frequency of "visual support" (f=2), "warning" (f=27), and "questioning" (f=3) message attributes.

The findings reveal that the issue of "healthy living" is emphasized the most in secondary school textbooks regarding addiction, but the majority of the intended messages are ambiguous, the messages for the categories of "behavioural addiction" and "substance addiction" are very few, and the messages in the category of "tobacco addiction" are both qualitatively and quantitatively inadequate.

Keywords: Adolescent, book review, dependency, healthy lifestyle, substance-related disorders.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

APA	: Amerikan Psikiyatri Birliği
BOH	: Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar
DSM	: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı)
HCV	: Hepatit C Virüsü
HIV	: İnsan İmmün Yetmezlik Virüsü
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
SYBD	: Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları
TBM	: Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı
TUBİM	: Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TYÇ	: Türkiye Yeterlilik Çerçevesi
WHO- DSÖ	: World Health Organization- Dünya Sağlık Örgütü
WHO FCTC	: Dünya Sağlık Örgütü Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Ortaokul ders kitaplarında bağımlılığa ilişkin kategorilerin sıklığı.....	24
Şekil 4.2. Ortaokul ders kitaplarında bağımlılığa ilişkin kategorilerin yüzdesi	25
Şekil 4.3. Teknoloji bağımlılığı mesaj nitelikleri dağılımı	25
Şekil 4.4. Teknoloji bağımlılığı mesaj nitelikleri yüzdesi.	26
Şekil 4.5. Teknoloji bağımlılığı kategorisi örnek görseli	28
Şekil 4.6. Teknoloji bağımlılığı kategorisi örnek görseli	29
Şekil 4.7. Tütün bağımlılığı mesaj nitelikleri dağılımı	29
Şekil 4.8. Tütün bağımlılığı mesaj nitelikleri yüzdesi.	30
Şekil 4.9. Tütün bağımlılığı kategorisi örnek görseli	31
Şekil 4.10. Madde bağımlılığı mesaj nitelikleri dağılımı	32
Şekil 4.11. Madde bağımlılığı mesaj nitelikleri yüzdesi.....	32
Şekil 4.12. Madde bağımlılığı kategorisi örnek görseli.....	33
Şekil 4.13. Davranışsal bağımlılık mesaj nitelikleri dağılımı.....	34
Şekil 4.14. Davranışsal bağımlılık mesaj nitelikleri yüzdesi.....	34
Şekil 4.15. Sağlıklı yaşam mesaj nitelikleri dağılımı	35
Şekil 4.16. Sağlıklı yaşam mesaj nitelikleri yüzdesi.	36
Şekil 4.17. Sağlıklı yaşam kategorisi örnek görseli.....	38
Şekil 4.18. Bağımlılık tanımlayıcı mesaj nitelikleri dağılımı	39
Şekil 4.19. Bağımlılık tanımlayıcı mesaj nitelikleri yüzdesi.	40
Şekil 4.20. Bağımlılık tanımlayıcı, sağlıklı yaşam, teknoloji bağımlılığı kategorisi örnek görseli.....	41

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3.1. Araştırmada yer alan kitapların listesi.....	21
Tablo 3.2. Belirlenen kodlar ve alt kodlar.....	22
Tablo 4.1. Araştırmada değerlendirilen sınıf düzeyleri ve ders kitap türlerinin dağılımı	23
Tablo 4.2. Teknoloji bağımlılığına ilişkin kavramların sıklığı.	27
Tablo 4.3. Tütün bağımlılığına ilişkin kavramların sıklığı.	30
Tablo 4.4. Madde bağımlılığına ilişkin kavramların sıklığı.....	33
Tablo 4.5. Davranışsal bağımlılığa ilişkin kavramların sıklığı.	35
Tablo 4.6. Sağlıklı yaşama ilişkin kavramların sıklığı.....	37
Tablo 4.7. Bağımlılık tanımlayıcılara ilişkin kavramların sıklığı.	40

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi ve Önemi

Bağımlılık, kişiyi ve çevresini fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden etkileyen günümüzün en önemli halk sağlığı sorunlarından biridir (1). 2019 Türkiye Bağımlılıkla Mücadele (TBM) Eğitim Programı'na göre bağımlılık, kişinin kullandığı bir nesne veya yaptığı bir eylem üzerinde kontrolünü kaybetmesidir. Kişiler hayatlarında uyuşturucu, alkol, tütün gibi maddelere kumar ve teknoloji gibi davranışlara bağımlı olabilirler (2). Bağımlılık riski oluşturan eylemler, deneme ile başlayıp ardından yaşam boyu süren alışkanlıklar haline gelmektedir. Bağımlılık yapıcı maddelerin ve eylemlerin, öncelikle deneme amaçlı kullanımı, ardından sosyal kullanımı ve sonucunda kötüye kullanımını beraberinde getirmekte olup bağımlılık oluşturduğuna vurgu yapılmaktadır (3). Bağımlı olan kişide kullanım/ davranış sıklığı azaldığında veya kesildiğinde huzursuzluk, uykusuzluk, öfke gibi yoksunluk belirtileri görülmektedir.

Gençlerin sağlıklı gelişimine yönelik başlıca tehdit unsurlarından olan bağımlılık, uzun yıllardır tüm dünyanın gündeminde varlığını sürdürmektedir. Son yıllarda biyolojik, sosyal ve psikolojik etkileşim içinde olan madde kullanımının yaygınlığının giderek arttığı dikkat çekmektedir. Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM), 2012 yılı Türkiye Uyuşturucu Raporu'nda yaşam boyu madde kullanım sıklığı %2.7 bulunmuştur. Aynı çalışmada okul çağı çocuklarında bu oran %1.5 olarak tespit edilmiş olup maddeyi ilk kez denemede en küçük yaşın 10 olduğu madde kullanım yaş ortalamasının ise 14 olduğu belirlenmiştir (4).

Alkolizm, gelişmiş olan ülkelerde en başta gelen sağlık sorunlarından biridir. 2011 Türkiye Genel Nüfusta Tütün Alkol ve Madde Kullanımına Yönelik Tutum ve Davranış Araştırması sonuçlarına göre katılımcıların %28.3'ü alkollü içecekleri denerken 2018 yılında gerçekleştirilen benzer araştırmada oran %22.1 olarak saptanmıştır. Bu sonuç ülkemizde alkol kullanımında az da olsa bir düşüş olarak

değerlendirilse de bağımlılık bakımından üzerinde titizlikle durulması gerektiğini de fark ettirmektedir.

Yaygınlık bakımından en bağımlılık yapıcı madde tütündür. Dünyada meydana gelen ölüm nedenlerinin başında yer almaktadır. 2012 yılı Küresel Yetişkin Tütün Araştırma raporuna göre Türkiye genelinde 15 yaş üstü bireylerin %27.2'si tütün kullanıcısı olduğu belirlenmiştir. Türkiye Sağlık Araştırması 2019 verilerine göre 15 yaş ve üstü grupta yer alıp her gün tütün kullanan bireylerin 2016 yılında %26.5 olan oranı 2019 yılında %28.0'a ulaşmıştır (5).

Davranışsal bağımlılıklar ise günümüzde teknoloji ve internetin bilinçli olmayan, kontrolsüz bir şekilde kullanımına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Oyun oynama bozukluğu, kumar oynama bozukluğu, sosyal medyanın ve akıllı telefonun kullanımında aşırıya kaçma teknoloji bağımlılığı olarak tanımlanır (6). Cep telefonu kullanıcılarının cihazlarını kullanarak geçirdikleri günlük süre 2014'te 152 dakikadan 2018'de 215 dakikaya yükselmiştir. 2025'te sosyal medya kullanan insan sayısının 4.41 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir (7). Türkiye'de ergenlik dönemindeki öğrencilerle yapılan çalışmada, ortaokul öğrencilerinin lise öğrencilerinden daha fazla internet bağımlılığı riski barındırdığı ve internet bağımlılığı gözlemlendiği bulunmuştur (8).

Bağımlılık sonucu ortaya çıkan zararlar, sadece kullanıcı ile sınırlı sağlık sorunlarından ibaret değildir. Sağlığa verdiği zararların yanı sıra çoğu zaman kişinin ailesine, içinde bulunduğu çevreye ve toplumun tamamına yansıyan hukuki, sosyal, ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Türkiye için bağımlılıkla mücadele, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 58. maddesinde yer alan “Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır.” hükmüne dayanarak yapılmaktadır (9). 2018-2023 Uyuşturucu ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı kapsamında, uyuşturucu kullanımının önlenmesine yönelik eğitim ve bilgilendirme çalışmalarının öncelikli sorumlusu Millî Eğitim Bakanlığı olarak belirlenmiştir (10). Bundan dolayı özellikle ergenlik gibi riskli bir dönemde farkındalık oluşturarak bağımlılığı önleme önem arz etmektedir.

Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı'nda da (TBM) zorunlu, ortak olan derslerin öğretim programları ve kazanımları incelenmiş, çalışma yürütülmüştür.

Yurt dışında gerçekleştirilmiş ve ders kitaplarında bağımlılığın konu edinildiği sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Lise ders kitaplarında madde bağımlılığın nedenleri, zararları ve önlenmesine ne derece önem verildiğinin ölçüldüğü bir çalışma (11), ortaokul ders kitaplarında bağımlılığı önlemeye yönelik içeriğin analiz edildiği bir çalışma (12), farklı bölgelerden 16 ülkenin ders kitaplarında tütün bağımlılığına yaklaşımın karşılaştırıldığı bir çalışma (13) ve gelişmekte olan dokuz ülkede tütün bağımlılığının önlenmesine ilişkin okul ders kitaplarının içerik analizinin ele alındığı bir çalışma (14) olmak üzere kısıtlı sayıda alanyazın bulunmaktadır. Ülkemizde belli başlı ders kitaplarının dahil edildiği ve farklı konuların araştırıldığı çalışmalar bulunmakta, bağımlılığın konu alanı edinildiği çalışma bulunmamaktadır. Türkiye’de gerçekleştirilen bir çalışmada (15), ders kitaplarında gençliğin korunması ve spora yönlendirilmesi haklar bağlamında ele alınmıştır.

Eğitim programları, hayat boyu çizilecek rotanın temellerini oluşturan yapı taşlarından biri olarak tanımlanmaktadır. Amaçlanan kazanımlar doğrultusunda önce eğitim programları oluşturulmakta ve daha sonra bu kazanımları destekleyici nitelikte, öğrencilerin gelişim özellikleri dikkate alınarak ders kitapları hazırlanmaktadır (16). Ders kitapları, öğretim aracı olarak değerlendirildiğinde bağımlılığı önleme ve farkındalık oluşturmada bir araç olarak değerlendirilebilir. Kitaplarda içerik oluştururken verilen mesajlarla bilgi ve becerilerin kazanımına yer verilmesi önemlidir. Kazanımlar, öğrenme deneyimleri sonucunda öğrenen konumdaki kişinin elde ettiği öğrenme çıktılarıdır. Bu çıktılar bilgi, beceri ve tutumlardan oluşmaktadır. Kazanım, öğrenme sürecinin tamamlanmasıyla nelerin öğrenilmesi beklendiği, neleri yapabilecek düzeye olması ve neleri kavrayıp özümseyebileceğine dair belirlenen hedefleri içermektedir (17). Bundan dolayı bağımlılık ile ilişkili öğelerin ders kitaplarında ne sıklıkta yer aldığını ve mesajların niteliklerinin belirlenmesinin müfredata katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın Türkiye’de MEB’e bağlı ortaokulda okutulan ders kitapları ile gerçekleştirilmiş olması elde edilen verilerin uluslararası karşılaştırmalarda kullanılmasına da olanak sağlayacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Yürütülen bu tez çalışmasının amacı, Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı’na (MEB) bağlı ilköğretim okullarının ortaokul kademelerinde (5, 6, 7 ve 8.sınıf) kullanılan ders kitaplarında, bağımlılık kavramı ile ilgili öğelere ne kadar yer verildiğini ve verilen mesajların niteliğini (görsel destek, uyarı, sorgulama, olumlu yönlendirme, olumsuz yönlendirme, belirsiz) belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın amaçları aşağıdaki sorular çerçevesinde incelenmiştir:

1. Ortaokul ders kitaplarında bağımlılıkla ilgili “teknoloji bağımlılığı” “tütün bağımlılığı”, “davranışsal bağımlılık”, “sağlıklı yaşam” “madde bağımlılığı” ve “bağımlılık tanımlayıcı” kategorilerine ait kavramların görülme sıklığı nedir?
2. Ortaokul ders kitaplarında bağımlılıkla ilgili “teknoloji bağımlılığı” “tütün bağımlılığı”, “davranışsal bağımlılık”, “sağlıklı yaşam” “madde bağımlılığı” ve “bağımlılık tanımlayıcı” kategorilerine ait kavramların mesaj nitelikleri nedir?

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma ders kitapları içerikleri ile ilgili olduğu için çeşitli sınırlılıkları vardır. Bu araştırma Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu onayı ile oluşturulan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ortaokul düzeyinde 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda okutulan ders kitapları ve içerikleri ile sınırlıdır. Çalışmada zorunlu olan temel ders kitaplarından veri toplanmıştır. Bu kitaplardan İngilizce ders kitabı, kavramlar açısından dil bütünlüğüne uygun olmayacağı için araştırmaya dahil edilmemiştir. 8. Sınıfta okutulan T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı, Sosyal Bilgiler ders kitapları ile beraber değerlendirilmiştir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı bağımlılıktaki öğeler ile ilgilidir. Araştırma ortaokul ders kitaplarındaki bağımlılık öğeleri DSM 5 kriterleri, Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı ve uluslararası sağlık sınıflandırması kriterlerine göre oluşturulmuştur. Bu kavramlar “teknoloji bağımlılığı”, “tütün bağımlılığı”, “madde bağımlılığı” “davranışsal bağımlılıklar” “sağlıklı yaşam” olmak üzere beş boyutla sınırlıdır. Kavram olarak alt boyutta yer almamasına rağmen kitaplarda yer alan Yeşilay, tiryaki alışkanlık, bağımlı/bağımlılık

öğeleri “bağımlılık tanımlayıcılar” olmak üzere bir alt boyutta gruplandırılmış olup toplamda altı alt boyut ile sınırlıdır. DSM 5’te madde kullanım bozukluğunda yer alan “kafein kullanım bozukluğu”, “sağlıklı yaşam” altında değerlendirilmiştir.

2. GENEL BİLGİLER

2.1.Bağımlılık

Bağımlılık, bir maddenin fiziksel, psikolojik veya sosyal açıdan zararlarına rağmen, kullanımına devam edildiği, maddeye karşı duyulan isteğin engellenemediği ve kontrolsüz kullanımın devam ettiği durum olarak tanımlanmaktadır (18). DSM-5'e göre bağımlılık ise kullanılan nesne ya da gerçekleştirilen bir eylem üzerinde kontrolünü kaybetme bağımlılık olarak tanımlanmakta ve bağımlılığın temelinde, kişinin yaşamına getireceği tüm zararlarına rağmen maddeye ve eyleme karşı kompulsif kullanımı sürdürmesi söz konusu olduğu belirtilmektedir (19).

Bağımlı bireyin maddenin etkilerine karşı direnç geliştirmesi, madde alımının arttırmasına yol açar ve madde alım miktarının azaltılması veya bırakılması ile kişi yoksunluk belirtilerinin görülmesine neden olmaktadır (20). Bağımlılık yapan maddelerin, bağımlılığa yol açmasının haricinde beynin temel işlevlerinde değişimlere neden olduğu belirtilmektedir (21). Diyabet, hipertansiyon vb. hastalıklar gibi uzun süreli tedaviler gereken ve tedavinin bırakıldığı takdirde tekrar nüksedebileceği için bağımlılık, kronik bir beyin hastalığı olarak da tanımlanmaktadır (22).

2.1.1. Teknoloji Bağımlılığı

Günümüz dünyasında internet yaşam içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. İnternetin kolay ulaşım ve iletişim, pratik çözüm sunması, bilgiye hızlı erişim gibi hayatımıza getirdiği kolaylıklar ve işlevinin yanı sıra olumsuz yanları ve zararları da bulunmaktadır. Kişinin hangi tarafta bulunduğunu interneti kullanım süresi ve kullanım amacının belirlediği belirtilmektedir (23). İnterneti, bilişsel veya davranışsal rahatsızlık olmaksızın makul bir süre içerisinde belirlenen bir amaç için kullanmayı sağlıklı internet kullanımı olarak tanımlamıştır.

Sağlıklı internet kullanımını patolojik kullanımdan ayıran da sağlıklı internet kullanıcılarının internet ortamındaki iletişimi gerçek dünyadaki iletişimden ayırt edebiliyor olması ve interneti kimlik kaynağı yerine yardımcı araç olarak kullanmasıdır (23). Şiddet içeren video oyunları çocukların saldırganlık eğilimlerini arttırdığı belirtilmektedir. Şiddet içerikli video oyunları oynamanın, agresif düşünce ve davranışları tetikleyerek saldırganlığa yol açtığı belirlenmiştir (24).

Video oyunlarının ergenler arasında saldırganlık üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlayan bir çalışmada, zamanını video oyunları oynamak için harcayan ergenlerin %57'sinin orta düzeyde, %29'unun ise şiddetli düzeyde saldırganlık eğilimi bulunduğu tespit edilmiştir (25). Çevrimiçi oyun bağımlılığı ile ilişkili risk faktörlerinin bireysel faktörler, bilişsel işlevler, psikopatolojiler ve sosyal etkileşimler olmak üzere dört ayrı grupta sınıflandırıldığı çalışmada Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) ile depresyon başta olmak üzere psikopatolojilerin tüm hastalar dahilinde bağımlılık için en güçlü risk faktörü olduğu tespit edilmiştir (26). Şiddet içerikli video oyunları oynamak ve bu oyunları oynamak için harcanan süre, mevcut olan empati duygusu azaltan bir risk faktörü olarak tespit edilmiştir. Düzenli olarak oynanan şiddet içeren video oyunları empatiyi azalttığı ve duygusal duyarsızlaştırmaya yol açtığı belirtilmektedir (27).

2.1.2. Tütün Bağımlılığı

Tütün bağımlılığı, arzu edilenden daha fazla miktarda veya daha uzun süreli kullanım, bırakmaya yönelik istek veya sonuçlanmayan çabalar, tütüne yönelik faaliyetlere fazla vakit ayırma, birey olarak bulunduğu statüdeki sorumlulukları yerine getirememeye sebep olan tekrarlayıcı kullanım, tütün kullanımının sorunun kaynağı olduğu toplum içi ve ikili ilişkilerde sorunlara rağmen kullanımı sürdürme, tehlikeye yol açabileceğine rağmen kullanımı tekrarlama, dolaylı ya da doğrudan olmak üzere kullandığı tütünün sebep olduğu fiziksel veya psikolojik sorunlar yaşadığını bilmesine rağmen kullanımı sürdürme, tolerans gelişimi, yoksunluk gelişimi gibi belirtiler gösteren, klinik açıdan gözlenebilir bir soruna veya işlevsellikte düşüşe sebep olan, sorunlu bir tütün kullanım örüntüsüdür (19).

Türkiye Sağlık Araştırması 2019 verilerine göre 15 yaş ve üstü grupta yer alıp her gün tütün kullanan bireylerin 2016 yılında %26.5 olan oranı 2019 yılında %28.0'a ulaştı. Tütün kullanımını bırakmış olan ve hiç kullanmamış olanların dahil olduğu grubun 2016 yılında %69.4 olan oranı 2019 yılında %68.7'ye düştüğü saptanmıştır (28).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verilerine göre kullanıcılarının yarısının hayatını kaybetmesine neden olan tütün, her sene 8 milyonun üzerinde insanın ölümüne sebep olmaktadır. Bu ölümlerin 7 milyondan fazlasının doğrudan tütün kullanımı kaynaklı

olurken, yaklaşık 1.2 milyonu ise aktif sigara içmeyen fakat dumanına maruz kalan pasif içicilerden oluştuğu belirtilmektedir (29). Farklı ülkelerden 5-6 yaşındaki çocukların örneklem grubunda bulunduğu çalışmada, çocukların %68'inin en az bir sigara markasını logosundan tanıyabildiği tespit edilmiştir (30). Sigara kullanan ebeveynlerin çocuklarının sigaraya başlama olasılığının da yüksek olduğu belirtilmektedir. Sigara tüketen ek her bir aile üyesiyle çocuğun sigaraya başlama riskinin iki katına çıktığına vurgu yapmaktadır (31).

Ergenler bulundukları dönemin özellikleri gereği bağımsız olma arzusu taşımaktadır. Ergenlerin özerklik arayışı ve gösterdikleri kararlılık sigara kullanımına karşı bir tutum oluşturmada kullanılabilir. Nikotinin hayat boyu süren ve aşılamaz bir bağımlılık yarattığı gerçeği vurgulanarak tütüne yönelik korumada ergenlere yönelik doğru bir yaklaşım olduğu belirtilmektedir (31). Tütün salgınına kontrol altına almak için hazırlanan DSÖ Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi'ni (WHO FCTC) kabul eden ve onaylayan 182 ülke bulunmaktadır (29). Sözleşme ile uyumlu hazırlanan MPOWER politikalarına dahil olan ve koşulları uygulayan ülkelere biri de Türkiye Cumhuriyeti'dir.

2.1.3. Madde Bağımlılığı

DSM-5'te madde ile ilişkili bozukluklar, madde kullanım bozuklukları ve maddenin yol açtığı bozukluklar olmak üzere iki grupta ele alınır. Madde kullanım bozukluklarında tür ve derecesine göre tanılama yapılmaktadır. Bağımlılık kavramının ağır seyreden kullanımı temsil ettiği, kullanım bozukluklarının hafiften ağıra farklı derecelere sahip olabileceği düşünüldüğünden "bağımlılık" kavramı DSM 5' ten çıkarılmış, tüm madde kullanım dereceleri "madde kullanım bozukluğu" olarak ifade edilmiştir (19).

Bağımlılık yapan maddeler, ilk kullanımın başladığı evrede, dozuna bağlı olmak suretiyle uyuşturucu yerine uyarıcı etkiler göstermektedir. Merkezi sinir sistemini uyuşturan etkiler yüksek doz alımlarında belirlemektedir. Uzbay (2009) başlangıçta uyuşturucu yerine uyarıcı etkiler göstermesi ve beraberinde "uyuşturucu bağımlılığı" kavramının kokain, amfetamin vb. uyarıcı etki gösteren maddeler hakkında bağımlılık yaratmayacağı düşüncesini oluşturarak gençleri maddeyi deneme

yoluna itebileceği sebepleriyle uyuşturucu bağımlılığı yerine “madde bağımlılığı” teriminin kullanılmasının daha doğru olacağını belirtmiştir (32).

Madde bağımlılığı olan kişiler 19. yüzyılda günahkâr ya da suçlu olarak kabul edilmişlerdir. Bilimsel gelişmeler sonucunda 1951 yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından hasta olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bağımlılık, daha sonra Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından bir bozukluk olarak kabul edilmiştir (33).

Madde ile ilişkili bozukluklar; “Alkol, kafein, kenevir (kannabis), varsandırılar (hallüsinojenler) (fensiklidin [ya da benzer etkili arilsikloheksilaminler] ve diğer varsandırılar için ayrı kategoriler), uçucular (inhalanlar), opiyatlar, dinginleştirici, uyutucu ve kaygı gidericiler (sedatif, hipnotik ve anksiyolitikler), uyarıcılar (amfetamin türü maddeler, kokain ve diğer uyarıcılar), tütün, diğer (ya da bilinmeyen) maddeler ile ilişkili bozukluklar” olmak üzere 10 ayrı başlık altında sınıflandırılmıştır (19).

Farklı gruplarda sınıflandırılmalarına rağmen tümünün ortak bir özelliği bulunmaktadır. Beyindeki ödül sistemini etkileyerek bu maddelerin hafızada yer edinmesine ve davranışlar üzerinde pekiştirici rolüne bürünmelerine sebep olur. Oluşan yoğun pekiştirici nitelik, maddelerin tekrarlı kullanımı ile birlikte sıradan aktiviteler için bile yok sayma, yerine getirmeme davranışı gözlenebilir (19). Uyuşturucu madde kullanan bireylerin, maddeyi kullanmaya devam etmesinin en büyük sebebinin yaşanan yoksunluk belirtilerinden kurtulmayı istemek olarak tanımlanmaktadır (34).

Alkol bağımlılığı, arzu edilenden daha fazla miktarda veya daha uzun süreli kullanım, bırakmaya yönelik istek veya sonuçlanmayan çabalar, alkole yönelik faaliyetlere fazla vakit ayırma, birey olarak bulunduğu statüdeki sorumlulukları yerine getirememeye sebep olan tekrarlayıcı kullanım, alkol kullanımının sorunun kaynağı olduğu toplum içi ve ikili ilişkilerde sorunlara rağmen kullanımı sürdürme, tehlikeye yol açabileceğine rağmen kullanımı tekrarlama, dolaylı ya da doğrudan olmak üzere alkolün sebep olduğu fiziksel veya psikolojik sorunlar yaşadığını bilmesine rağmen kullanımı sürdürme, tolerans gelişimi, yoksunluk gelişimi gibi belirtiler gösteren,

klirik açıdan gözlenebilir bir soruna veya işlevsellikte düşüşe sebep olan, sorunlu bir alkol kullanım örüntüsüdür (19).

Çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi olan ergenlik, kritik ve savunmasız bir dönem olarak tanımlanabilir. Ergenlik dönemi bu niteliğiyle madde kullanım bozukluğunun başlaması için ciddi bir risk oluşturur (35). Alkol ve madde bağımlılığı tanısı almış olan hastaların yoğun öfke duygusu yaşadıkları, öfkeyi ifade etme biçimlerinde ve kişilerarası iletişimde sorun yaşadıkları tespit edilmiştir (36). Travma sonrası stres bozukluğu, madde kullanımı için sıklıkla gözlenen bir risk faktörü olarak tanımlanmaktadır (37).

Madde kullanımı ve beraberinde oluşan enfeksiyonlar günümüzün önemli sağlık sorunlarından ikisini oluşturmaktadır. Madde kullanıcılarında, İnsan İmmün Yetmezlik virüsü (HIV) ve Hepatit C virüsü (HCV), biri ya da her ikisi de ortaya çıkan yaygın enfeksiyonlardır. Enfeksiyonun zarar verdiği bağışıklık sistemi başka enfeksiyonların oluşmasına zemin hazırladığı belirlenmiştir (38).

2.1.4. Davranışsal Bağımlılık

Davranışsal bağımlılıklardan biri olan kumar oynama, DSM-5'te maddeyle ilişkisi olmayan bozukluklar başlığında kumar oynama bozukluğu olarak belirtilen ve bu sınıflandırmada yer alan tek bağımlılık türüdür (19).

Kompulsif satın alma bozukluğu olarak geçen alışveriş bağımlılığı, satın alma, gerçekleşen borçlar ve psikososyal sorunlar üzerinde kontrol kaybı ile tanımlanır (39).

2.1.5. Sağlıklı Yaşam

Sağlıklı yaşam biçimi davranışları (SYBD), günlük yaşamda sağlığa olumlu etkisi olan davranışların uygulanması, olumsuz etkisi olan davranışların ise kontrol altında tutulabilmesi olarak tanımlanabilir (40). Yapılan alışmalar erken döneminde SYBD'nin kazanılmasının ileri dönemlere göre daha kolay olduğunu ortaya koymaktadır (41).

Günümüzün hareketsiz yaşam tarzı, tütün tüketimi, yetersiz ve sağlıksız beslenme, alkol kullanımı gibi risk faktörleri sağlıklı yaşamı olumsuz etkilemektedir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılın en ciddi halk sağlığı sorunlarından biri, çocukluk dönemi obezitesindeki hızlı artıştır (30). Türkiye’de TUIK istatistiklerine göre 2016 yılında %3.8 olan 15-24 yaş obezite oranı 2019 yılında %4.6 oranına ulaştığı belirlenmiştir (42). Türkiye sağlık araştırması sonuçlarına göre de 15 yaş ve üzeri obezite oranı, 2016 yılında %19.6 iken bu oran yükselerek 2019 yılında %21.12’ye çıkmıştır. Sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile ilişkili olarak obezitenin Türkiye’de çocuk ve gençler bir tehdit unsuru olduğu söylenebilir (28).

Çocukların izledikleri reklamlarda sıklıkla bağımlılık yapan maddeler ve sağlıksız ürünleri içeren pazarlama taktiklerine maruz kaldığı belirtilmektedir. Sunulan fast food ürünleri ve şekerli, tatlandırıcı ürünler ile obezite ve kronik hastalıklara yol açmasının yanı sıra kişilerarası ilişkileri, akademik başarıları ve ruh sağlığı üzerinde de tehdit oluşturmaktadır. Çocukların bir yıl içinde sadece televizyonda çoğunluğu zararlı ürünler içerikli olmak üzere yaklaşık 30.000 reklam ile karşılaştıkları tespit edilmiştir (30).

Latin Amerika’da yapılmış olan çalışmalarda, aşırı kilolu ve obez olan aileler ve çocuklarının sağlıksız gıdalara yönelmeleri ve satın alımlarında reklamların etkisi olduğu bulunmuştur (30). 11-14 yaş grubunun dahil olduğu, Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleştirilen bir çalışmada gençlerin bir günde ortalama en az 1 olmak üzere 4’e varan alkol reklamı ile karşılaştıkları saptanmıştır. 11-14 yaş grubunun dahil olduğu, Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleştirilen bir çalışmada gençlerin bir günde ortalama en az 1 olmak üzere 4’e varan alkol reklamı ile karşılaştıkları saptanmıştır (30). Türkiye’de de bir veya birden fazla çocuğun yaşadığı evlerin %2.7’sinde alkol, %29.1’inde ise sigara ve tütün tüketilmektedir (43).

2.2. Bağımlılığın Yol Açtığı Sorunlar

Bağımlılık sağlıklı yaşamı doğrudan etkiler. Bireyin ruh ve beden sağlığı bütünlüğünü bozar. Çalışmada belirlenen örneklem grubu gibi 10-14 yaş arasındaki çocukların değerlendirildiği bir çalışmada çocukların dijital oyun bağımlılık düzeylerinin arttıkça fiziksel etkinliklerinin ve dikkat düzeylerinin azaldığı saptanmıştır. Bağımlılık düzeyi düşük olan çocukların ise dikkat seviyelerinin yüksek olduğunun tespit edildiği bu çalışma bağımlılığın aynı zamanda bilişsel beceriler

üzerindeki etkisini göstermektedir (4). Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar (BOH)’ın sebep olduğu erken ölümlerin önüne geçmek adına atılan adımlara her gün bir yenisi eklenmektedir, halihazırda 2017-2025 yıllarını kapsayan Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar Çok Paydaşlı Eylem Planı yürürlükte (45).

Ruh sağlığının davranışlar üzerindeki etkisi yaşama yansır. Ruhsal hastalıklarla bağlantılı sosyal etkenler aynı zamanda alkol ve uyuşturucu madde kullanımı, suça yönelim, okuldan uzaklaşma gibi davranışlar ile de ilişkilidir (46).

2.3. Türkiye’de Bağımlılığın Önlenmesine Dair Düzenlemeler

2.3.1. Yasal Düzenlemeler

Gençliğin korunması devletlerin sorumluluğundadır. Türkiye’nin de taraf devlet konumunda, anlaşmayı imzalayan ilk devletlerden biri olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde çocukların ve gençlerin uyuşturucuya ve yasaklı maddelere karşı korunması, hukuki, sosyal ve eğitim alanlarında da gerekli önlemlerin alınması gerektiği hükmü belirtilmiştir (47). Anayasamız 58.maddesinde “Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır.” şeklinde belirtildiği gibi devlet gençleri korumakla yükümlüdür. Anayasamız 59.maddesinde ise “Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır, sporun kitlelere yayılmasını teşvik eder. Devlet başarılı sporcuyu korur.” hükmüyle de belirtildiği gibi devlet sağlıklı yaşam ve spora yönelik tedbirler almakla da yükümlüdür (48).

1973 yılında çıkarılan ve halen yürürlükte olan Milli Eğitim Temel Kanunu’na göre Türk Milletinin bütün fertlerini beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip kişiler olarak yetiştirmek Türk Milli Eğitiminin amaçlarından biridir (49).

2.3.2. Eğitim Düzenlemeleri

Bağımlılığın önlenmesi ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi adına kurumsal iş birlikleri yapılmıştır. Bu iş birliği ve koordinasyonlardan biri de Millî Eğitim

Bakanlığı ile Yeşilay arasında kurulmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı ve Yeşilay'ın belirlediği yol haritası dahilinde öncelikle çocuklar ve gençler olmak üzere her yaş grubundan insana bağımlılık ve bağımlılık yaratan maddelere karşı farkındalık oluşturulması amacıyla Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı (TBM) oluşturulmuştur. Oluşturulan eğitim programı çerçevesinde kurumsal iş birlikleri yapılmış, çeşitli kurumlarda ve pozisyonlarda çalışan personellere eğitimler verilmiştir (50). Tütün ürünleri tüketimi, sağlıksız beslenme, fiziksel aktivite eksikliği, alkol tüketimi gibi başlıca risk etmenlerinin önlenmesine yönelik oluşturulan ve uygulanmakta olan birçok program bulunmaktadır (45). Birincil önleme programı olan Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı (TBM), teknoloji, tütün, alkol ve madde bağımlılıkları ile sağlıklı yaşam modüllerinden oluşmaktadır. Yaş gruplarına göre sınıflandırılan eğitim programında ortaokul düzeyinde teknoloji bağımlılığı, tütün bağımlılığı ve sağlıklı yaşam konu alanları yer almaktadır.

2.4. Ders Kitapları

Eğitim programı, öğretimin sebebini içeren “amaç”, ne öğretileceğini içeren “muhteva”, nasıl öğretileceğini içeren “öğretim süreçleri” ve ne kadar öğretildiğini içeren “değerlendirme” bölümlerinden oluşur (51). İçeriğin temsil edildiği muhtevanın düzenlemesinde öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyi, öğrencinin ihtiyaçlarını karşılaması, gelişim düzeyine uygun olması başlıca ilkelerdendir (52). Program ile öğrenci arasındaki köprü niteliğinde olan ders kitapları, programın başarısını etkileyen temel öğretim aracıdır (51). Ders kitaplarının birden çok özelliği bulunur. Ders kitaplarının başlıca alanın eğitim programına uygun olması, biçimi ve içeriğinin eğitici öğeler barındırması gerekir (53). Ders kitabında konular öğrencileri sorgulamaya, yargılamaya ve yaratıcı düşünmeye yönlendirmelidir (52). “Eğitim araç ve gereçleri, eğitim kurumlarında kullanılacak ders kitapları ile öğretmen ve öğrencilere kaynak ve yardımcı olacak basılı eğitim malzemesini, milli eğitimin genel amaçlarının gerçekleşmesine yararlı olacak diğer eserleri ve eğitim araç ve gereçlerini kapsar.” (49).

Ders kitaplarına yönelik çalışmalarda görsel teknik ve düzen, içerik, dil ve anlatım olmak üzere üç boyutta inceleme yapılır. Tüm boyutların ve özellikle içeriğin çocukların gelişim düzeyine uygun olması gerekir. İlköğretim düzeyindeki ders

kitaplarının görsel ve biçimsel özellikleri, öğrencinin derse ve kitaba ilgi duymasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (53).

Her toplumunun farklı kültüre sahip olması ve eğitime yaklaşımlarının farklı olması dünya çapında ders kitaplarına dair genel kriterlerin ve yöntemlerin olmasını engellemektedir (53).

Teknolojik araçların kullanımını yaşamın her alanında görmek mümkündür. Eğitimde öğretim aracı olarak kullanım türlerinden biri e-kitaptır. Koşullara uyum ile birlikte basılı yayından çok dijital yayınlara öncelik verileceğine yönelik farklı görüşler mevcuttur. Üniversite öğrencilerinin katılımcı olduğu bir araştırmada, öğrencilerin daha önce e-kitap deneyimi olmasına rağmen öğrenim için ders kitaplarını tercih ettikleri, ortama ve duruma aşına olmanın tercihleri etkilemediği saptanmıştır (54).

Ders kitaplarının dijital olmasının öğrencilerde internet bağımlılığına sebep olacağına yönelik eleştiriler sonucu yapılmış bir çalışmada, öğrencilerin internet bağımlılığı ölçülmüş ve dijital ders kitabı kullanmayan öğrencilerin, dijital ders kitabı kullanan öğrencilere göre iki kat daha fazla bağımlı olduğu bulunmuştur. Bulgular sonucunda, dijital ders kitabının kullanımının internet bağımlılığı üzerinde bir etkisi olmadığı saptanmıştır (55).

2.4.1. Bağımlılığın Önlenmesinde Ders Kitaplarının Rolü

Bağımlılık önleme müfredatına yönelik uygun içerik oluşturma amaçlandığı bir çalışmada lise öğretmen ve öğrencileriyle çalışılmıştır. Ortak belirlenen içerikte, önem sırasına göre; başkalarının mantıksız taleplerine hayır diyebilme yeteneği, arkadaşların bağımlılığa yöneltme ve bağımlılıktan kaçınma isteğini nasıl etkileyebileceğine yönelik farkındalığı, karar verme ve başkalarıyla etkileşim içinde bulunma yeteneği becerileri yüksek düzeyde kabul görmüştür. Nedenler, zararlar ve önlemeyi içeren üç faktör arasında anlamlı bir fark bulunmamış ve hepsinin eşit öneme sahip olduğu saptanmıştır. Sonuçlar doğrultusunda öğretmenler ve öğrenciler, uyuşturucuya yönelik eğitimin ders kitaplarında yer alması gerektiğini düşünmektedir (56).

2.4.2. Davranış Kazandırmada Ders Kitaplarının Rolü

Milli Eğitim Temel Kanununda göre ilköğretimin amaç ve görevlerinden biri de “her Türk çocuğuna iyi bir vatandaş olmak için gerekli temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları kazandırmak; onu milli ahlak anlayışına uygun olarak yetiştirmek” olarak tanımlanmaktadır (49). Eğitim programına yönelik hazırlanan ders kitabında öğretimin amacını temsil eden hedefler bulunmaktadır. Kazandırılmak istenen davranış, bilgi ve beceriler öğrencilerin sınıf ve dönem düzeyine uygun olmalı ve konuların işlenişinde göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmektedir (52). Bu görüşten yola çıkarak ortaokul öğrencilerinde bağımlılığı önlemede davranış kazandırmada ders kitaplarının bağımlılık kavramı ile ilgili öğeleri incelemenin önemli olduğu söylenebilir.

2.5. Ders Kitaplarında Bağımlılığın Yer Almasına İlişkin Araştırmalar

2.5.1. Yurtiçinde Yapılmış Araştırmalar

Ülkemizde gerçekleştirilen bir çalışmada, ders kitaplarında gençliğin korunması ve spora yönlendirilmesi haklar bağlamında ele alınmıştır. Gençliğin korunması kategorisinde oluşturulan üç alt kategoriden biri olan gençliğin kötü alışkanlıklara karşı korunması kategorisinde bağımlılığa yönelik ifadeler, gençliğin spora yönlendirilmesi kategorisinde spor dallarına yönelik değerlendirme yapılmıştır. İki kategoriye de Fen-Teknoloji ders kitaplarında yer verildiği saptanmıştır (15).

2.5.2. Yurtdışında Yapılmış Araştırmalar

İran’da lise ders kitaplarında bağımlılık kavramının içerik analizinin yapılmasının amaçlandığı bir çalışmada bağımlılık konusunun sadece Biyoloji ve Sağlık Bilimleri ile Fars Edebiyatı ders kitaplarında yer aldığı, bağımlılığın sadece biyolojik yönünün ele alındığı bulunmuştur (11).

Kore’de gerçekleştirilen ve ortaokul ders kitaplarında bağımlılığı önlemenin içerik analizini yapmanın amaçlandığı çalışmada bağımlılığın önlenmesine ilişkin içeriğin, yüksek oranda madde bağımlılığı (%77.8) olmak üzere davranışsal bağımlılığı da (%22.2) içerdiği tespit edilmiştir. Ders kitaplarında bağımlılığı

önlemenin içeriğinde bağımlılığı anlama, akrandan gelen talepleri reddetme ve öz kontrolün güçlendirmesini içermektedir (12).

Farklı bölgelerden 16 ülkenin dahil edildiği bir çalışmada, sadece 11 ülkenin tütün tüketiminin fiziksel, psikolojik ve sosyal olmak üzere tüm yönlerine değinmekte diğer ülkelerden bazıları psikolojik boyutunu, bazıları sosyal boyutunu göz ardı ederken her ikisine de değinmeyen ülkelerin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya dahil ülkelerden biri olan Fas'ın ders kitaplarında sigara içme konusuna hiç değinilmediği bulunmuştur. Sigara kullanımının dengeli bir şekilde sunulduğu ders kitabının Fince olduğu ve Finlandiya'nın sağlık eğitiminin ayrı bir müfredat konusu olduğu tek ülke olduğu saptanmıştır. Fince ders kitaplarının %100'ünün, Kıbrıs ders kitaplarının yaklaşık %55'inin sağlık eğitime ayrıldığı, kalan 14 ülkenin ders kitaplarının ise %30'un altında oranlarla ders kitaplarında sağlık eğitime yer ayrıldığı tesit edilmiştir (13).

Gelişmekte olan dokuz ülkede ders kitaplarının tütün kullanımını önlemek üzere kullanım durumunu değerlendirmenin amaçlandığı çalışmada, DSÖ tarafından belirlenmiş olan beş temel bileşen değerlendirme kriteri olarak tercih edilmiştir. Tütün kullanımının sonuçları, sosyal normlar, tütün kullanma nedenleri, sosyal etkiler, direnç ve yaşam becerilerinin varlığının 41 ders kitabında değerlendirildiği çalışmada, kitapların 30'unun (%73.2) tütün kullanım sonuçlarına, 19'unun da (%46.3) sosyal normlara yer verildiği tespit edilmiştir. Temel alınan diğer kriterlerin ders kitaplarının %20'sinden daha az kısmında yer aldığı bulunmuştur. Bu kitapların içeriklerinin iyileştirilerek önlemeye yönelik eğitim sunma konusunda değerlendirilmesi gerektiği saptanmıştır (14).

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeline, verilerin toplanması ve değerlendirilmesine, araştırmaya dahil edilme kriterlerine, araştırmanın etik boyutuna, araştırmanın sınırlılıklarına ve araştırmanın varsayımlarına yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Millî Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlı ilköğretim okullarının ortaokul kademesinde kullanılan ders kitaplarında, bağımlılık öğelerine ne ölçüde yer verildiğini belirlemek ve içerik analizini yapmanın amaçlandığı bu tez çalışması nitel araştırma yaklaşımlarından bir olan doküman analizi desenindedir. İçerik analizi, veri kaynağının içeriğine göre nitel ve nicel analiz olarak tasarlanabilir (57). Doküman analizi, yazılı dokümanların içeriğini dikkatli ve sistematik bir düzende analiz etmek amacıyla kullanılan bir araştırma yöntemidir (58). Altheide'ye (1996) göre doküman analizi; dokümanlar için dahil etme kriterlerinin belirlenmesi, dokümanların toplanması, derinlemesine analiz için anahtar analiz alanlarını ifade etmek, dokümanı kodlama ve analiz etme, çapraz tabloları, çizelgeleri veya grafikleri kullanarak yarı niceliksel sonuçlar elde etme, bilimsel formatta raporlaştırma aşamalarından oluşur (59).

Bağımlılıkla ilgili kodlar ve alt kodlar oluşturulurken DSM-5 ve Millî Eğitim Bakanlığı Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı'ndan yararlanılmıştır. Bağımlılık alt boyutlarına yönelik 46 kavram belirlenmiştir. Kategorilere yönelik kavramların belirlenmesinde AMATEM'de görevli psikiyatrist, uzman klinik psikolog ve uzman psikiyatri hemşiresinden oluşan alan uzmanlarının ve çocuk gelişimi uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda teknoloji bağımlılığı kategorisine; çizgi film, tablet ve bilgisayar oyunu kavramları, sağlıklı yaşam kategorisine; sağlık, spor dalları kavramları eklenmiş ve davranışsal bağımlılık kategorisinde yer alan kafein kavramı sağlıklı yaşam kategorisine alınmıştır. Kodlama, farklı işleyişler ile hem nitel hem de nicel araştırmalarda kullanılmaktadır. (58).

Araştırma iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada bağımlılıkla ilgili kategoriler oluşturulmuş ve bağımlılık öğelerine göre kodlar ve alt kodlar belirlenmiştir. İlk aşamada kodlar ve alt kodları sınıflandırılmış, ikinci aşamada yapılan kodlamalara yönelik mesaj nitelikleri belirlenmiş ve frekans değerleri hesaplanmıştır.

Kodlanan verilerin sınıflandırılması sonucunda altı kategori ortaya çıkmıştır: Teknoloji bağımlılığı, bütün bağımlılığı, madde bağımlılığı, davranışsal bağımlılıklar, sağlıklı yaşam, bağımlılık tanımlayıcı. Oluşturulan kategoriler doğrultusunda belirlenen kodlar Tablo 3.2. 'de yer almaktadır.

Tüm nitel çalışmalar için uygun olan alt kodlama, içerik analizi için önemli bir yöntemdir. Bu yöntem veriyi detaylandırma, ana ve alt kategorilere ayırma ve sınıflandırmayı düzenlemek üzerine oluşturulmuştur. İçerik analizinde önerilen alt kodlama, detaylı veri analizlerinde, yapılan sınıflandırmanın kapsamlı olması ve alt sınıflandırmaya ihtiyaç duyulması durumunda kullanılır (57).

Kodlama süreci ve devamında kodlanan veriler bir sözcük, paragraf ya da metinden oluşabilir (57). Çalışmada veriler kelime ve sözcük grupları olarak kodlanmış ve mesaj nitelikleri cümle bazında değerlendirilmiştir.

3.2. Araştırmada İncelenen Dokümanlar

Araştırmada incelenen dokümanlar, MEB Talim Terbiye Kurulu'nun okullarda okutulmasına izin verdiği ve MEB tarafından ülke genelinde dağıtılmış olan ortaokul kademesindeki (5.,6.,7. ve 8.sınıf) ders kitaplarından oluşmaktadır. Yararlanılan ders kitaplarına **Tablo 3.1.** 'de yer verilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Araştırmanın amacı doğrultusunda, ortaokul ders kitaplarında yer alan bağımlılık olgusu içerik analizi yoluyla taranarak yorumlanmıştır. Program dahilinde hazırlanmış olan 5 adet 5.sınıf, 5 adet 6.sınıf, 5 adet 7.sınıf ve 5 adet 8.sınıf olmak üzere Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersleri için hazırlanan 20 adet ders kitabı incelenmiştir. Ders kitapları,

gerekli belgelerin hazırlanmasının ardından İl Milli Eğitim Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Çalışmada öncelikle incelenen ders kitaplarının başlıca tema olan bağımlılık ve türleri için ilgili alanyazın incelenmiştir. Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programında da yer verilen ortaokul kademesinde hedeflenen teknoloji bağımlılığı, tütün bağımlılığı, madde bağımlılığı, davranışsal bağımlılık ve kazandırılması hedeflenen sağlıklı yaşam kategorisi ele alınmıştır. Belirlenen bu kategorilere analiz süreci doğrultusunda bağımlılığı tanımlayan yardımcı nitelikteki kavramları içeren bağımlılık tanımlayıcı kategorisi eklenmiştir. Yüz yüze temin edilen ders kitapları veri kaybı olmasını önlemek için okunmuş, tüm kavramlar, anlatımlar ve görseller belirlenen kategoriler çerçevesinde değerlendirilmiştir. İçerik analizinde cümle bazında değerlendirme yapılmış, belirlenen alt kategorilerin cümle bağlamında sıklığı ve niteliği saptanmıştır. Her cümlelerin bağımlılık bağlamında anlam taşıyıp taşımadığı kontrol edilmiş, mesaj niteliği ve ders kazanımına uygunluğu açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Kavramların yer aldığı cümleler, mesaj niteliği ve tekrarlanma sıklığı kaydedilmiştir. Dört alt boyutta toplam 46 kavram, kodlama ile değerlendirildi. Her bir kavram; “görsel destek”, “uyarı”, “sorgulama”, “olumsuz yönlendirme”, “olumlu yönlendirme” ve “belirsiz” olarak cümledeki özelliğine göre bir veya birden çok olmak üzere mesaj niteliğine göre kategorize edilerek kodlandı. Kavramının görsel desteğinin olup olmadığı “görsel destek”, olumsuz yönünü belirten, önlem anlamı taşıyan kavram “uyarı”, kavrama yönelik sorgulamaya, düşünmeye yönelten anlamlar “sorgulama”, olumsuz yönde olumlu yönlendirme anlamı taşıyan kavramlar “olumsuz yönlendirme”, olumlu yönde teşvik anlamı taşıyan kavramlar “olumlu yönlendirme” ve herhangi bir gruba dahil olmayan, anlam taşımayan kavramlar “belirsiz” olarak sınıflandırıldı. Veriler; frekans ve yüzdelik dağılımları hesaplanarak değerlendirildi.

Eğitim programına yönelik kazanımlar başlı başına anlam ifade edebiliyorken bir amacın uzantısı olarak da yer alabilmektedir. “Kendisine ulaşan mesajları sorgular.” kazanımı, çalışmada belirlenmiş ve mesaj niteliklerinden biri olan “sorgulama” ile uyumludur. “Sorunların çözümlerine yönelik girişimde bulunur.” kazanımı çalışmada belirlenmiş ve mesaj niteliklerinden biri olan “olumlu yönlendirme” ile uyumludur. “Fiziksel aktivite ve sağlıklı yaşam ilişkisi kurar.”,

“Fiziksel aktivitelerin kendisini zararlı alışkanlıklardan koruduğunu fark eder.”, “Kendini sağlıklı yaşam elçisi olarak algılar.” “Sağlıklı yaşamla ilgili temel kavramları açıklar.”, “Yaşam alanında sağlıkla ilgili düzenlemeler yapar.” “Sağlıklı yaşama açısından beslenme piramidini değerlendirir.”, “Gıdaları bilinçli olarak tüketir.”, “Ayak üstü atıştırma yemek tüketiminin sağlığa zararlarını açıklar.” “Hastalıklardan korunmak için önlem alır.” kazanımları doğrudan sağlıklı yaşam olgusuyla ilişkilidir (17).

Araştırmada elde edilen veriler, frekans ve yüzde değerleri hesaplanarak değerlendirilmiştir.

3.4. Araştırmaya Dahil Edilme Kriterleri

MEB ve Talim Terbiye Kurulu’nun okullarda okutulmasına izin verdiği ortaokul ders kitapları arasından zorunlu ve Türkçe hazırlanmış olan ders kitabı olması araştırmaya dahil edilme kriteridir.

Araştırmada kullanılan ders kitapları için T.C. Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden izin alınmış ve kitaplar kurumdan temin edilmiştir.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmada seçmeli derslerin kitapları ve yabancı dil kitapları araştırma dışında kalmıştır. Bu kitapların haricinde toplam 20 ders kitabı çalışmaya dahil edilmiştir. Ünite değerlendirme soruları çalışma dışı bırakılmıştır. Oluşturulan alt grupların haricinde bulunan “bağımlılık tanımlayıcı” kavramlar ayrı olarak değerlendirilmiştir.

3.6. Araştırmanın Varsayımları

1. Ortaokul kademesinde okutulacak olan ders kitaplarında bağımlılık türlerine yer verilmiştir.
2. Ortaokul kademesinde okutulacak olan ders kitaplarında bağımlılığın zararlarına yer verilmiştir.

3. Ortaokul kademesinde okutulacak olan ders kitaplarında bağımlılığın önlenmesine yönelik koruyucu ve önleyici nitelikte ifadeler yer verilmiştir.

Tablo 3.1. Araştırmada yer alan kitapların listesi.

Sayı	Sınıf	Kitap Türü	Yayınevi	ISBN
1.	5	Türkçe Ders Kitabı	Anıttepe Yayıncılık, Ankara, 2020	978-605-5400-07-1
2.	5	Matematik Ders Kitabı	Ada Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4588-8
3.	5	Fen Bilimleri Ders Kitabı	Ada Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4912-1
4.	5	Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	Özgün Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-5274-9
5.	5	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	Özgün Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4207-8
6.	6	Türkçe Ders Kitabı	Özgün Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-5276-3
7.	6	Matematik Ders Kitabı	Özgün Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4666-3
8.	6	Fen Bilimleri Ders Kitabı	Tuna Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4913-8
9.	6	Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	Çağlayan Matbaası, İzmir, 2020	978-975-11-4969-5
10.	6	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	Dörtel Yayıncılık, Ankara, 2020	978-605-9602-10-5
11.	7	Türkçe Ders Kitabı	Tuna Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4603-8
12.	7	Matematik Ders Kitabı	Çağlayan Matbaası, İzmir, 2020	978-975-11-4904-6
13.	7	Fen Bilimleri Ders Kitabı	Özgün Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4914-5
14.	7	Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	Özgün Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4918-3
15.	7	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	FCM Yayıncılık, İstanbul, 2020	978-605-69482-0-6
16.	8	Türkçe Ders Kitabı	Tuna Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4915-2
17.	8	Matematik Ders Kitabı	Özgün Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4672-4
18.	8	Fen Bilimleri Ders Kitabı	SDR Dikey Yayıncılık, Ankara, 2020	9789759168605
19.	8	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı	Özgün Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4681-6
20.	8	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	Tuna Matbaacılık, Ankara, 2020	978-975-11-4652-6

Tablo 3.2. Belirlenen kodlar ve alt kodlar.

Kategoriler	Kodlar ve Alt kodlar
Teknoloji Bağımlılığı	Teknoloji Dijital Sanal Medya Genel Ağ/İnternet İnternet Sitesi Link Verme Telefon Cep Telefonu/Akıllı Telefon Sosyal Medya Bilgisayar/Dizüstü Bilgisayar/Laptop Tablet Televizyon/Video/Çizgi Film Oyun (bilgisayar)
Tütün Bağımlılığı	Sigara/ Tütün/Nikotin
Madde Bağımlılığı	Alkol/İçki/Sarhoş Madde/Uyuşturucu
Davranışsal Bağımlılık	Kumar/ Şans Oyunları Alışveriş
Sağlıklı Yaşam	Sağlık/Sağlıklı Yaşam Beslenme Fast Food/ Hazır Yemek/Yiyecek/Gıda Çay/Kahve Kafein Egzersiz/ Antrenman/Spor Spor Dalları E-Hastalık Oyun • Oyun (sosyal) • Oyun (grup) • Oyun (zekâ oyunu) • Oyun (oyuncak) • Oyun (tiyatro)
Bağımlılık Tanımlayıcı	Bağımlı/Bağımlılık Alışkanlık Kötü/Zararlı Alışkanlık Tiryaki Zararlı/Sağlıksız Yeşilay

4. BULGULAR

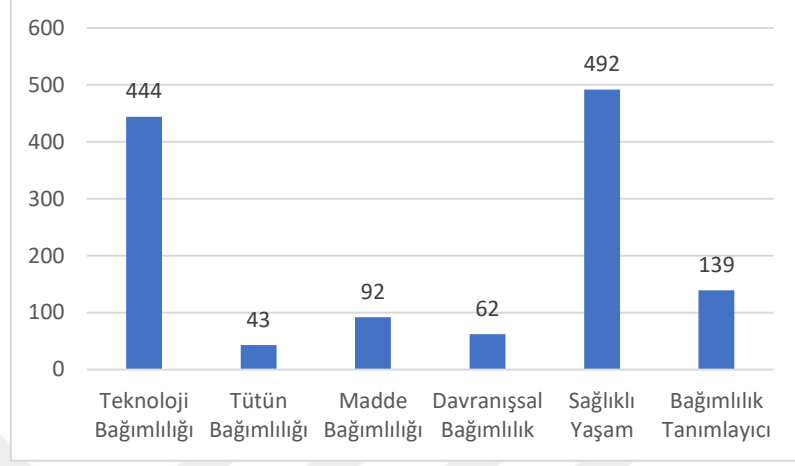
Bu bölümde, incelenen ortaokul ders kitaplarında bağımlılığa dair kavramların yer alma sıklığı ve mesaj niteliklerine ait elde edilen veriler yer almaktadır. Bulgular, grafikler ve tablolar ile sunulmuştur.

Tablo 4.1. Araştırmada değerlendirilen sınıf düzeyleri ve ders kitap türlerinin dağılımı.

		n
Sınıf	5	5
	6	5
	7	5
	8	5
Ders kitabı	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	4
	Fen Bilimleri	4
	İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	1
	Matematik	4
	Sosyal Bilgiler	3
	Türkçe	4

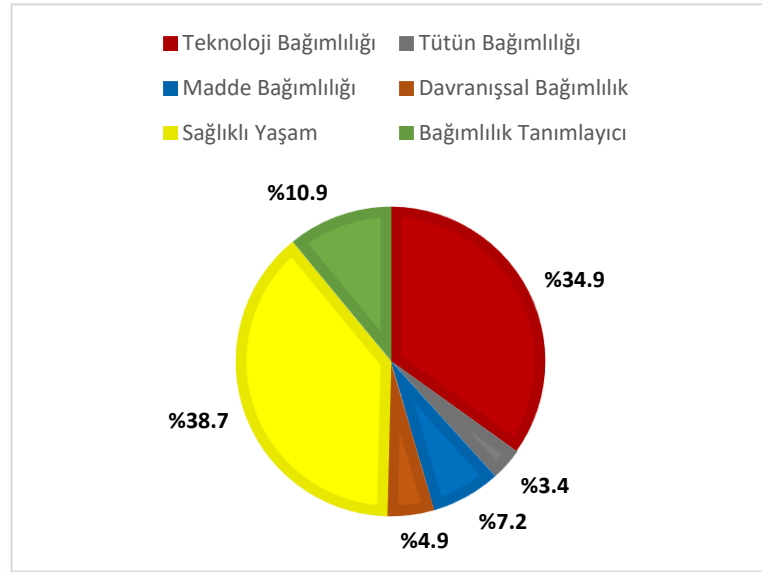
Araştırmada değerlendirilen kitapların 5'inin 5.sınıf, 5'inin 6.sınıf, 5'inin 7.sınıf, 5'inin 8.sınıf kitabı olduğu, 4'ünün Din kültürü ve Ahlak Bilgisi, 4'ünün Fen Bilimleri, 1'inin İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, 4'ü Matematik, 3'ünün Sosyal Bilgiler, 4'ünün Türkçe ders türüne sahip olduğu bulunmuştur (Tablo 4.1.).

4.1. Ortaokul Ders Kitaplarında Bağımlılık

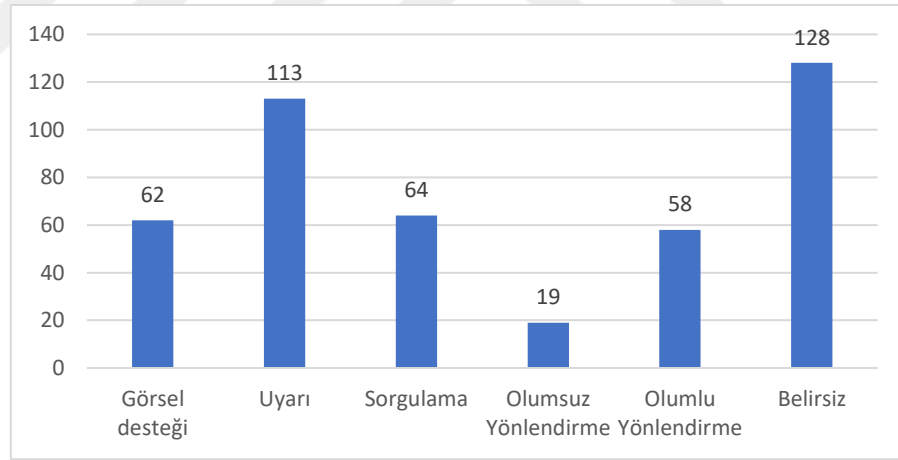
Şekil 4.1. Ortaokul ders kitaplarında bağımlılığa ilişkin kategorilerin sıklığı.

Araştırmada belirlenen kategorilerin dağılımı incelendiğinde sağlıklı yaşama ilişkin 492 (%38.7), teknoloji bağımlılığına ilişkin 444 (%34.9), bağımlılık tanımlayıcılara ilişkin 139 (%10.9), madde bağımlılığına ilişkin 92 (%7.2), davranışsal bağımlılığa ilişkin 62 (%4.9), tütün bağımlılığına ilişkin 43 (%3.4) sıklık değeri saptanmıştır. Araştırmadaki verilerin büyük çoğunluğunun sağlıklı yaşam kategorisinde yer aldığı, en az ise tütün bağımlılığı kategorisinde yer aldığı belirlenmiştir.

Şekil 4.2. Ortaokul ders kitaplarında bağımlılığa ilişkin kategorilerin yüzdesi.

4.1.1. Teknoloji Bağımlılığı

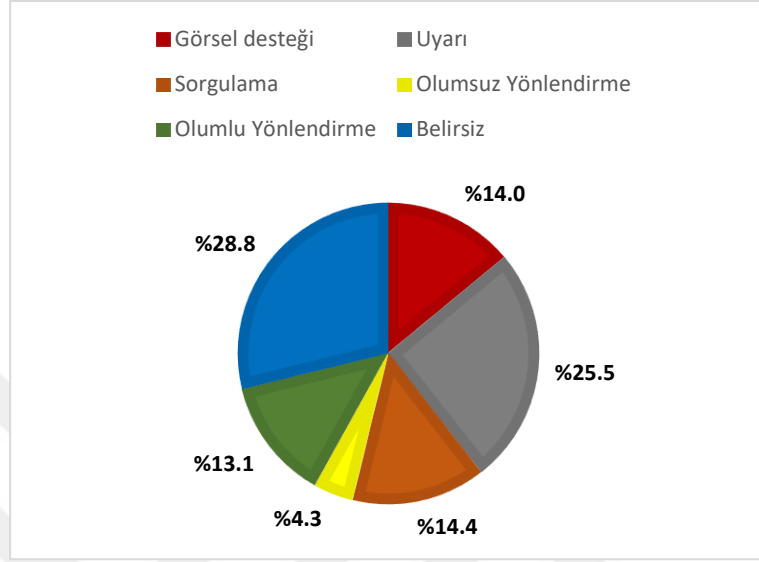

Şekil 4.3. Teknoloji bağımlılığı mesaj nitelikleri dağılımı.

Çalışmada belirlenen kategorilerin arasında en fazla veri bulunduran ikinci kategori teknoloji bağımlılığıdır. Ders kitaplarında teknoloji bağımlılığına ilişkin 444 kavram (%34.9) bulunmuştur (Bkz. Şekil 4.1.).

Şekil 4.3. ve Şekil 4.4'te görüldüğü üzere teknoloji bağımlılığına ilişkin kavramların mesaj nitelikleri belirsiz 128 (%28.8), uyarı 113 (%25.5), sorgulama 64 (%14.4), görsel desteği 62 (%14.0), olumlu yönlendirme 58 (%13.1), olumsuz

yönlendirme 19 (%4.3) olarak bulunmuştur. Bağımlılık kavramlarının yer aldığı mesaj niteliklerinin çoğunluğunun belirsiz mesaj niteliğinde olduğu, en az ise olumsuz yönlendirme mesaj niteliğinde olduğu açıkça görülmektedir.

Şekil 4.4. Teknoloji bağımlılığı mesaj nitelikleri yüzdesi.

Tablo 4.2. Teknoloji bağımlılığına ilişkin kavramların sıklığı.

Teknoloji Bağımlılığı	f
Genel Ağ/İnternet	81
Teknoloji/ Dijital	72
Sosyal Medya	47
Bilgisayar/Dizüstü Bilgisayar/Laptop	46
İnternet Sitesi	44
Televizyon/Video/Çizgi Film	35
Telefon/ Cep Telefonu/Akıllı Telefon	33
Link Verme	26
Medya	19
Sanal	16
Tablet	6
Oyun (bilgisayar)	3

Araştırmada incelenen ders kitaplarında teknoloji bağımlılığı kategorisindeki kavramların sıklık değerleri incelendiğinde genel ağ/internet (f=81), teknoloji/dijital (f=72), sosyal medya (f=47), bilgisayar/dizüstü bilgisayar/laptop (f=46), internet sitesi (f=44), televizyon/video/çizgi film (f=35), link verme (f=26), telefon/cep

telefonu/akıllı telefon (f=33), medya (f=19), sanal (f=16), tablet (f=6), oyun (bilgisayar) (f=3) olduğu bulunmuştur (Tablo 4.2.).

Teknoloji bağımlılığı kategorisinde en çok yer verilen kavramın genel ağ/internet (f=81), en az yer verilen kavramın oyun (bilgisayar) (f=3) olduğu saptanmıştır (Tablo 4.2.).

Şekil 4.5. Teknoloji bağımlılığı kategorisi örnek görseli.

6. ETKİNLİK Dinlediğiniz metni arkadaşlarınızla birlikte canlandırınız.

7. ETKİNLİK Siz Ali'nin anne babası olsaydınız onu televizyon bağımlılığından kurtarmak için nasıl bir yol izlerdiniz? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

8. ETKİNLİK Yeşilay tarafından hazırlanmış filmi izleyiniz. Bu filmden hareketle sorulan yanıtlayınız.

1. Filmde iki arkadaş nasıl iletişim kumaktadır?

2. Filmdeki gencin bulunduğu ortamı değerlendiriniz.

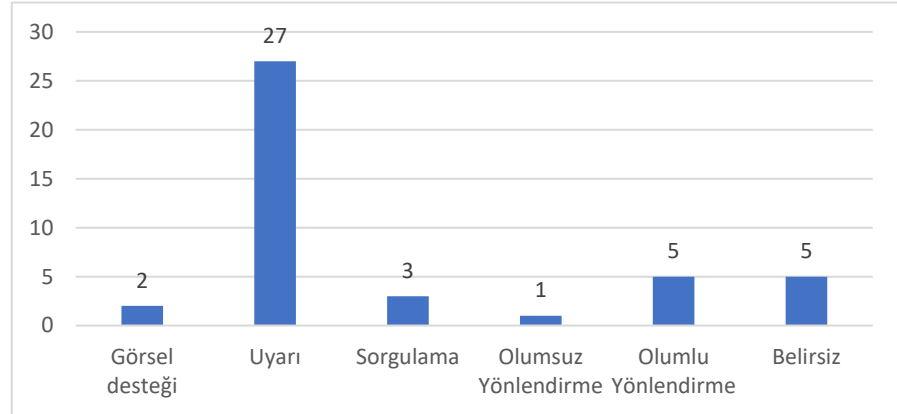
3. Filmin sonunda gencin fiziki durumuna bakarak hangi sonuçlara varabilirsiniz?

4. Teknoloji bağımlılığı konusunda kendinizi değerlendiriniz.

244

Şekil 4.6. Teknoloji bağımlılığı kategorisi örnek görseli.

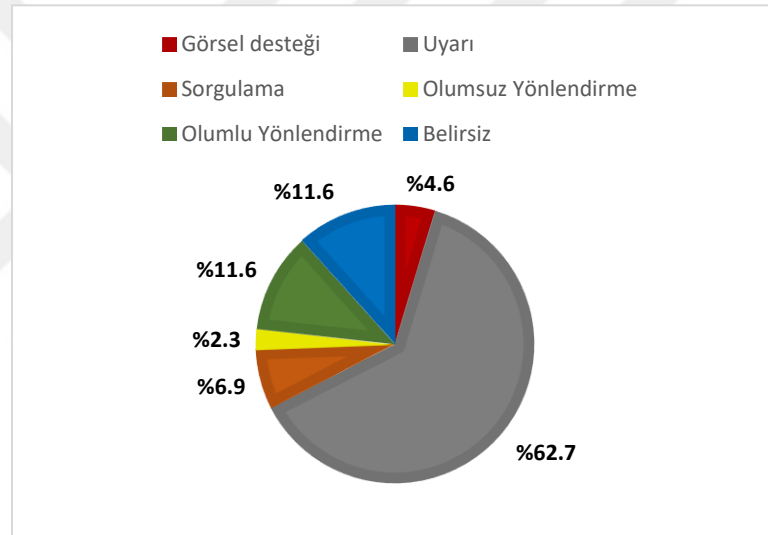
4.1.2. Tütün Bağımlılığı

Şekil 4.7. Tütün bağımlılığı mesaj nitelikleri dağılımı.

Çalışmada belirlenen kategorilerin arasında en az veri bulunduran kategori tütün bağımlılığıdır. Ders kitaplarında tütün bağımlılığına ilişkin 43 kavram (%3.4) bulunmuştur (Bkz. Şekil 4.1.).

Şekil 4.7. ve Şekil 4.8.'de görüldüğü üzere tütün bağımlılığına ilişkin kavramların mesaj nitelikleri uyarı 27 (%62.7), olumlu yönlendirme 5 (%11.6), belirsiz 5 (%11.6), sorgulama 3 (%6.9), görsel desteği 2 (%4.6), olumsuz yönlendirme 1 (%2.3) olarak bulunmuştur. Bağımlılık kavramlarının yer aldığı mesaj niteliklerinin büyük çoğunluğunun uyarı mesaj niteliğinde olduğu, en az ise olumsuz yönlendirme mesaj niteliğinde olduğu açıkça görülmektedir.

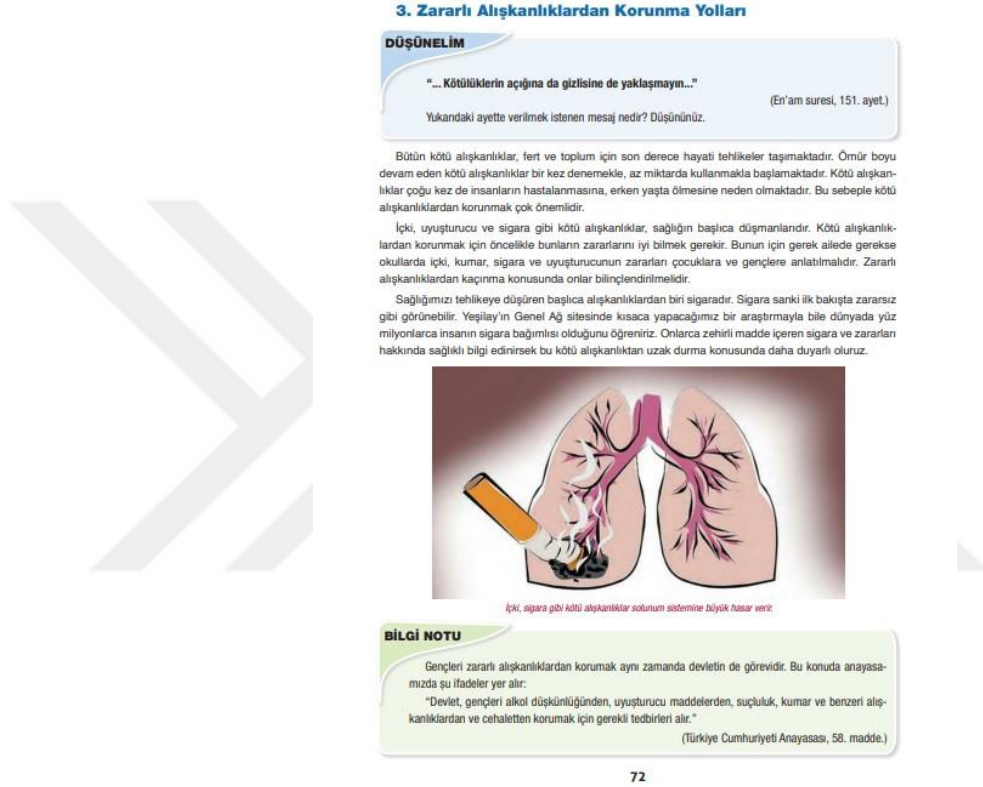

Şekil 4.8. Tütün bağımlılığı mesaj nitelikleri yüzdesi.

Tablo 4.3. Tütün bağımlılığına ilişkin kavramların sıklığı.

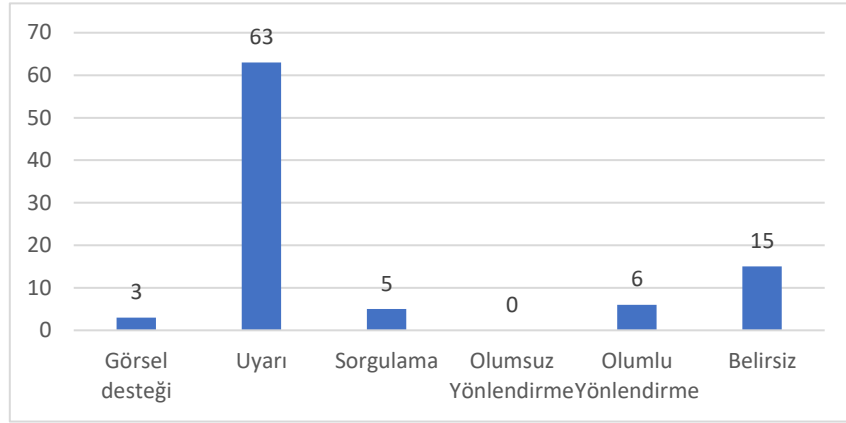
Tütün Bağımlılığı	f
Sigara/ Tütün/Nikotin	43

Araştırmada incelenen ders kitaplarında tütün bağımlılığı kategorisindeki kavramların sıklık değerleri incelendiğinde sigara/tütün/nikotin kavramlarının (f=43) olduğu bulunmuştur (Tablo 4.3.).

Şekil 4.9. Tütün bağımlılığı kategorisi örnek görseli.

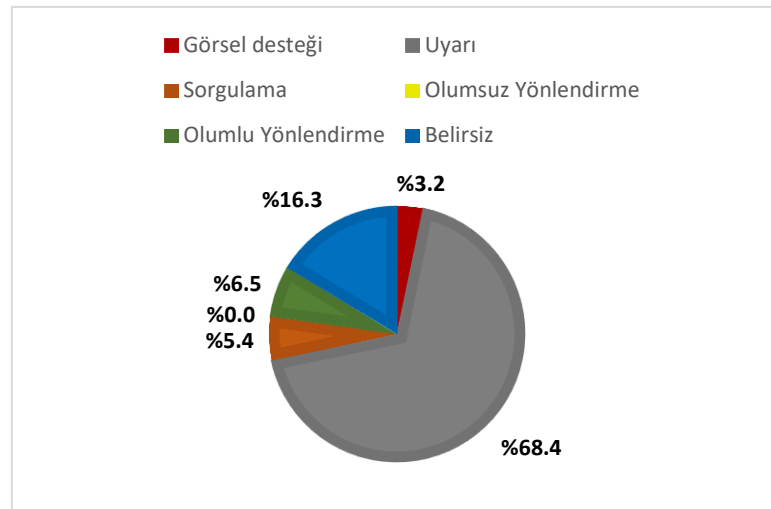
4.1.3. Madde Bağımlılığı

Şekil 4.10. Madde bağımlılığı mesaj nitelikleri dağılımı.

Ders kitaplarında madde bağımlılığına ilişkin 92 kavram (%7.2) bulunmuştur. (Bkz. Şekil 4.1.).

Şekil 4.10. ve Şekil 4.11.'de görüldüğü üzere madde bağımlılığına ilişkin kavramların mesaj nitelikleri uyarı 63 (%68.4), belirsiz 15 (%16.3), olumlu yönlendirme 6 (%6.5), sorgulama 5 (%5.4), görsel desteği 3 (%3.2) olarak bulunmuştur. Olumsuz yönlendirme (%0.0) mesaj niteliğinde veri saptanamamıştır. Bağımlılık kavramlarının yer aldığı mesaj niteliklerinin büyük çoğunluğunun uyarı mesaj niteliğinde olduğu, en az ise olumsuz yönlendirme mesaj niteliğinde olduğu açıkça görülmektedir.

Şekil 4.11. Madde bağımlılığı mesaj nitelikleri yüzdesi.

Tablo 4.4. Madde bağımlılığına ilişkin kavramların sıklığı.

Madde Bağımlılığı	f
Alkol/İçki/Sarhoş	59
Madde/Uyuşturucu	33

Araştırmada incelenen ders kitaplarında madde bağımlılığı kategorisindeki kavramların sıklık değerleri incelendiğinde alkol/içki/sarhoş (f=59), madde/uyuşturucu (f=33) olduğu bulunmuştur (Tablo 4.4).

1. ÜNİTE

Başarılı olmak için kişinin çalışması, çabalaması, yaptığı işlerle ilgili gerekli her türlü gayreti göstermesi ve sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Bu yüzden kişi öncelikle çok çalışmalı ve başarılı olmayı Allah'tan (c.c.) beklemelidir. Çok çalışmasına rağmen arzu ettiği başarıya ulaşamayan insan da "Ben ne bahtsızım." diyerek Allah'ın (c.c.) takdirine isyan etmemeli, gayreti elden bırakmamalıdır.

YORUMLAYALIM

Sokaklardan Şampiyonluğa Uzanan Bir Başarı Öyküsü

Türkiye Buz Hokeyi Süper Ligi Şampiyonu olan gençler "Buz bizi uyandırdı. İlk maçlarda 30 sayı fark yedik, şimdi fark atıyoruz." diyor.

İstanbul'da Zeytinburnu Belediyesi'nin geri dönüştürülebilir atıkların doğaya kazandırılması amacıyla 6 yıl önce hayata geçirdiği "Doğaya Destek Sizden, Buz Pateni Biletiniz Bizden" sosyal sorumluluk projesi, geleceğine kuşkuyla bakan 20 gence umut oldu. Sokaktan buz pistine taşınan bir başarı öyküsü yazan bu gençlerin her biri 6 yıl önce parklarda yatıyor, madde bağımlılığıyla zor zor hayatta kalmaya çalışıyordu. Bazıları geçimini kâğıt toplayarak, mendil satarak sağlıyordu. Zeytinburnu buz pistine gelenlere rahatsızlık vermeye başlayan bu gençleri hayata kazandırmak için belediye örnek bir davranış göstererek sokak-taki çocuklardan bir buz hokeyi takımı kurdu. Zeytinburnu Belediyesi SK Buz Hokeyi Takımı'nda başarı örneği sergileyen bu çocuklar şimdi Türkiye Buz Hokeyi Süper Ligi'nde güçlü takımları geride bırakarak şampiyon oldular.

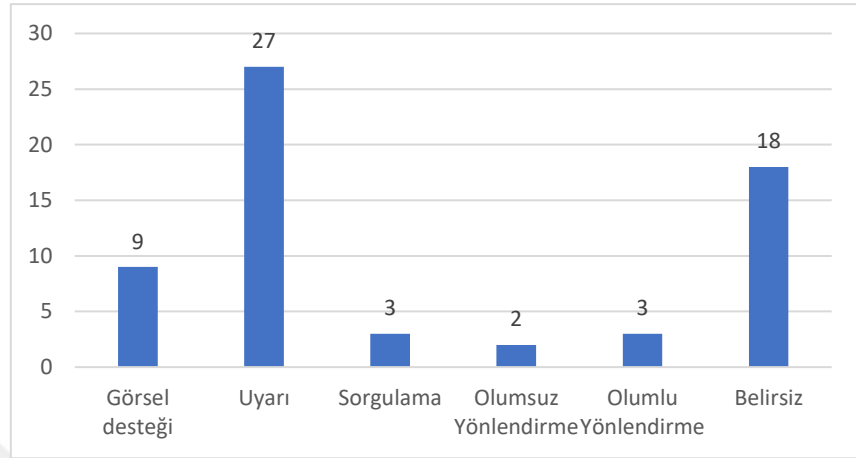
(bk. <http://www.zeytinburnu.istanbul>)

Yukarıdaki durumu kader, sorumluluk ve başarı ilişkisi açısından yorumlayınız.

Şekil 4.12. Madde bağımlılığı kategorisi örnek görseli.

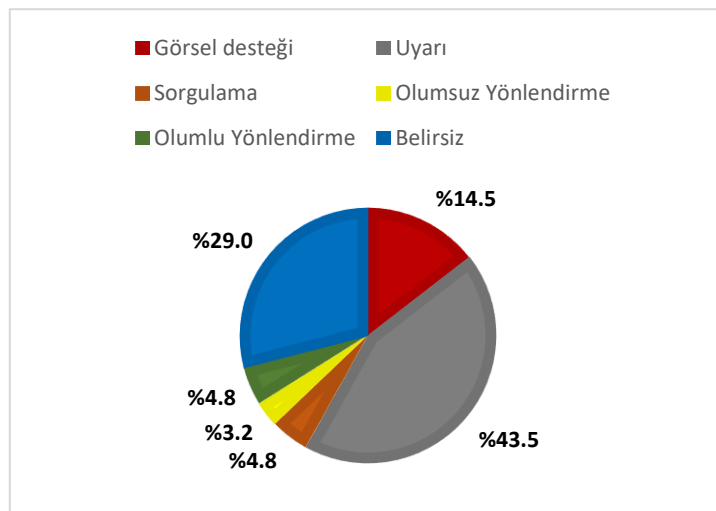
4.1.4. Davranışsal Bağımlılık

Şekil 4.13. Davranışsal bağımlılık mesaj nitelikleri dağılımı.

Ders kitaplarında davranışsal bağımlılığın ilişkin 62 kavram (%4.9) bulunmuştur (Bkz. Şekil 4.1.). Şekil 4.13. ve Şekil 4.14.'de görüldüğü üzere davranışsal bağımlılığın ilişkin kavramların mesaj nitelikleri uyarı 27 (%43.5), belirsiz 18 (%29.0), görsel desteği 9 (%14.5), sorgulama 3 (%4.8), olumlu yönlendirme 3 (%4.8), olumsuz yönlendirme 2 (%3.2) olarak bulunmuştur.

Bağımlılık kavramlarının yer aldığı mesaj niteliklerinin çoğunluğunun uyarı mesaj niteliğinde olduğu, en az ise olumsuz yönlendirme mesaj niteliğinde olduğu açıkça görülmektedir.

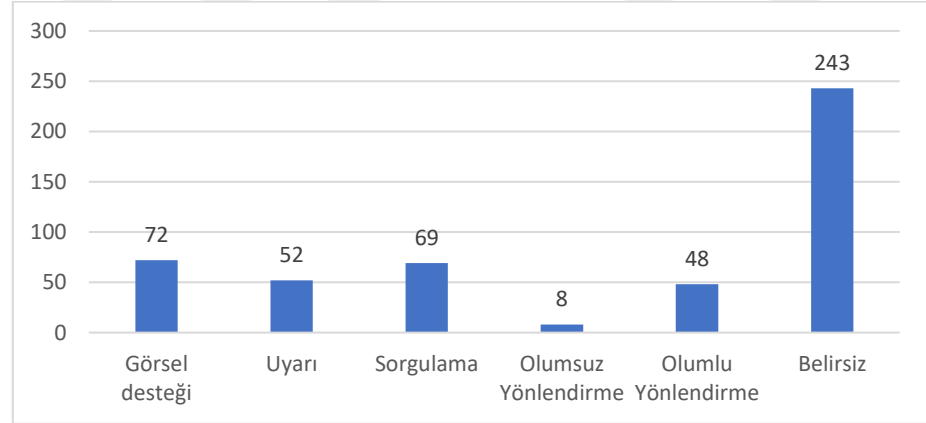
Şekil 4.14. Davranışsal bağımlılık mesaj nitelikleri yüzdesi.

Tablo 4.5. Davranışsal bağımlılığa ilişkin kavramların sıklığı.

Davranışsal Bağımlılık	f
Kumar/ Şans Oyunları	31
Alışveriş	31

Araştırmada incelenen ders kitaplarında davranışsal bağımlılık kategorisindeki kavramların sıklık değerleri incelendiğinde kumar/şans oyunları (f=31), alışveriş (f=31) olduğu bulunmuştur (Tablo 4.5.).

4.1.5. Sağlıklı Yaşam

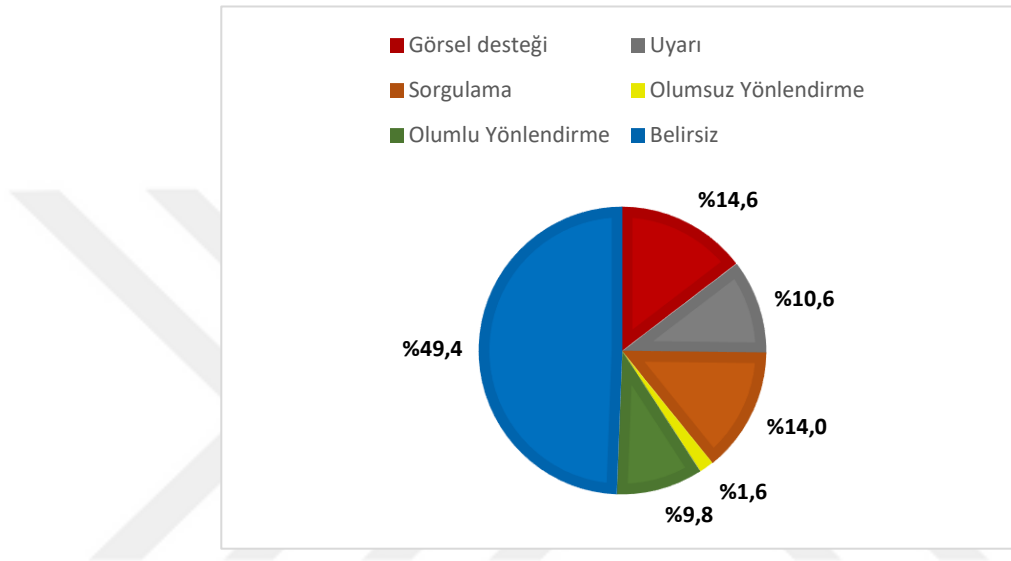
Şekil 4.15. Sağlıklı yaşam mesaj nitelikleri dağılımı.

Çalışmada belirlenen kategorilerin arasında en fazla veri bulunduran kategori sağlıklı yaşamdır. Ders kitaplarında sağlıklı yaşama ilişkin 492 kavram (%38.7) bulunmuştur (Bkz. Şekil 4.1.).

Şekil 4.15. ve Şekil 4.16.'da görüldüğü üzere sağlıklı yaşama ilişkin kavramların mesaj nitelikleri belirsiz 243 (%49.4), görsel desteği 72 (%14.6),

sorgulama 69 (%14.0), uyarı 52 (%10.6), olumlu yönlendirme 48 (%9.8), olumsuz yönlendirme 8 (%1.6) olarak bulunmuştur.

Bağımlılık kavramlarının yer aldığı mesaj niteliklerinin büyük çoğunluğunun belirsiz mesaj niteliğinde olduğu, en az ise olumsuz yönlendirme mesaj niteliğinde olduğu açıkça görülmektedir.

Şekil 4.16. Sağlıklı yaşam mesaj nitelikleri yüzdesi.

Tablo 4.6. Sağlıklı yaşama ilişkin kavramların sıklığı.

Sağlıklı Yaşam	f
Sağlık/Sağlıklı Yaşam	68
Egzersiz/Antrenman/Spor	68
Spor Dalları	68
Beslenme	59
Oyun (oyuncak)	54
Çay/Kahve	39
Fast Food/Hazır Yemek/Yiyecek/Gıda	30
Oyun (tiyatro)	25
Oyun	21
Oyun (sosyal)	18
E-Hastalık	16
Oyun (grup)	11
Oyun (zekâ oyunu)	11
Kafein	4

Araştırmada incelenen ders kitaplarında sağlıklı yaşam kategorisindeki kavramların sıklık değerleri incelendiğinde sağlık/sağlıklı yaşam (f=68), egzersiz/antrenman/spor (f=68), spor dalları (f=68), beslenme (f=59), oyun (oyuncak) (f=54), çay/kahve (f=39), fast food/hazır yemek/yiyecek/gıda (f=30), oyun (tiyatro)

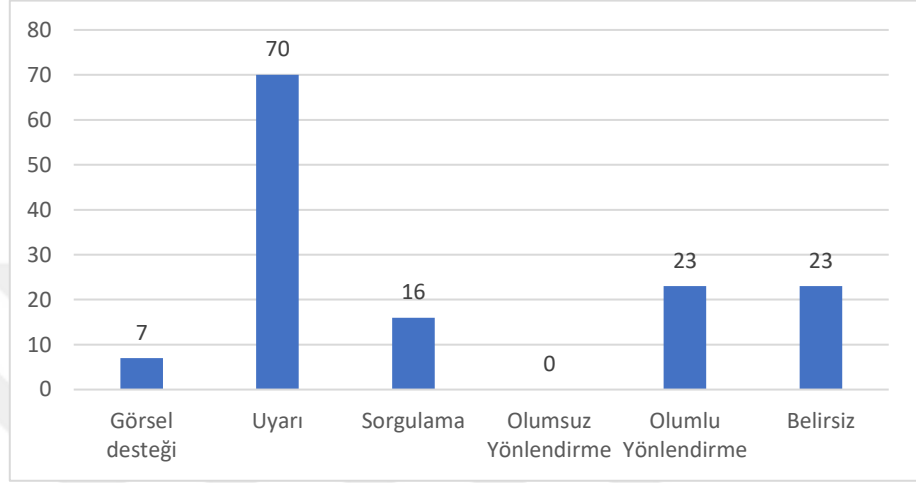
(f=25), oyun (f=21), oyun (sosyal) (f=18), e-hastalık (f=16), oyun (grup) (f=11), oyun (zekâ oyunu) (f=11), kafein (f=4) olduğu bulunmuştur (Tablo 4.6.).

Sağlıklı yaşam kategorisinde en çok yer verilen kavramların sağlık/sağlıklı yaşam (f=68), egzersiz/antrenman/spor (f=68), spor dalları (f=68), en az yer verilen kavramın kafein (f=4) olduğu saptanmıştır (Tablo 4.6.).

Şekil 4.17. Sağlıklı yaşam kategorisi örnek görseli.

4.1.6. Bağımlılık Tanımlayıcı

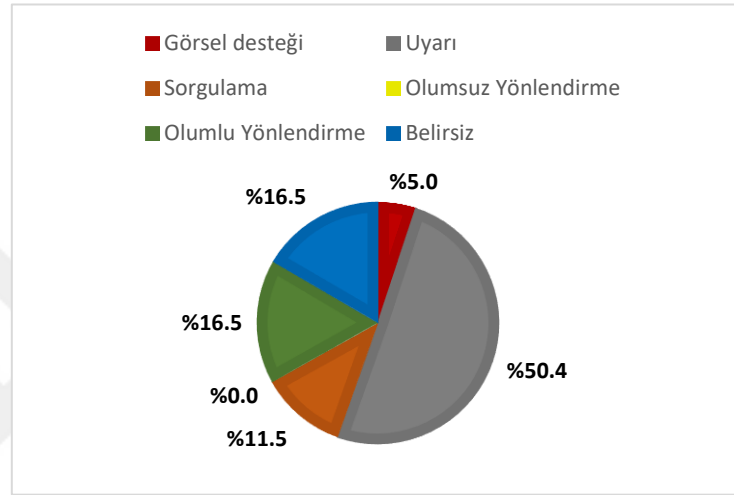
Şekil 4.18. Bağımlılık tanımlayıcı mesaj nitelikleri dağılımı.

Ders kitaplarında bağımlılık tanımlayıcı kavramlara ilişkin 139 kavram (%10.9) bulunmuştur (Bkz. Şekil 4.1.).

Şekil 4.18. ve Şekil 4.19' de görüldüğü üzere bağımlılık tanımlayıcı ilişkin kavramların mesaj nitelikleri uyarı 70 (%50.4), olumlu yönlendirme 23 (%16.5),

belirsiz 23 (%16.5), sorgulama 16 (%11.5), görsel desteği 7 (%5.0) olarak bulunmuştur. Olumsuz yönlendirme (%0.0) mesaj niteliğinde veri saptanamamıştır.

Bağımlılık tanımlayıcı kavramların yer aldığı mesaj niteliklerinin büyük çoğunluğunun uyarı mesaj niteliğinde olduğu, en az ise olumsuz yönlendirme mesaj niteliğinde olduğu açıkça görülmektedir.

Şekil 4.19. Bağımlılık tanımlayıcı mesaj nitelikleri yüzdesi.

Tablo 4.7. Bağımlılık tanımlayıcılara ilişkin kavramların sıklığı.

Bağımlılık Tanımlayıcı	f
Kötü/Zararlı Alışkanlık	73
Bağımlı/Bağımlılık	26
Zararlı/Sağlıksız	21
Yeşilay	11
Tiryaki	5
Alışkanlık	3

Araştırmada incelen ders kitaplarında bağımlılık tanımlayıcı kategorisindeki kavramların sıklık değerleri incelendiğinde kötü/zararlı alışkanlık (f=73), bağımlı/bağımlılık (f=26), zararlı/sağlıksız (f=21), Yeşilay (f=11), tiryaki (f=5), alışkanlık (f=3) olduğu bulunmuştur (Tablo 4.7.).

Bağımlılık tanımlayıcı kategorisinde en çok yer verilen kavramın kötü/zararlı alışkanlık (f=73), en az yer verilen kavramın alışkanlık (f=3) olduğu saptanmıştır (Tablo 4.7.).

BİLİM VE TEKNOLOJİ

Ali Murat KIRIK
(1986 - ...)

2013 yılından beri Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümünde doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda köşe yazarıdır.

Hazırlık Çalışmaları

1. Teknoloji bağımlılığı deyince aklınıza ne geliyor? Açıklayınız.
2. Günde ne kadar zamanınızı cep telefonuyla ya da bilgisayar başında geçiriyorsunuz? Bu süre sizce ne kadar olmalıdır?

! Görsellere ve metnin başlığına bakarak metnin içeriğini tahmin ediniz. Aşağıdaki metni, önemli gördüğünüz yerleri defterinize not alarak okuyunuz.

GÜNDELİK HAYATIMIZDA E-HASTALIKLAR

İnternet teknolojisinin gelişim göstermesi, akıllı telefon ve tablet kullanımının yaygınlaşmasıyla bireyler teknoloji bağımlısı durumuna gelmişlerdir. Teknoloji bağımlılığı en az madde bağımlılığı kadar tehlike arz edici bir durum olmakla birlikte zamanında tedavi edilemezse bireylerin psikolojik ve sosyolojik dünyalarını derinden etkileyebilmektedir. **E-hastalıklar** olarak da ifade edebileceğimiz psikolojik rahatsızlıklar dijital teknoloji ve sosyal medyanın ivme kazanmasıyla had safhaya ulaşmıştır.

Dijital bağımlılık, başta teknolojik araç ve uygulamaların günlük yaşantımıza olumsuz etkilerini, İnternet bağımlılığını, cep telefonu bağımlılığını, sosyal medya bağımlılığını ve dijital oyun bağımlılığını içermektedir.

Dijital çağın en yaygın e-hastalığı **phubbing**'dir (fabbing). İngilizce "phone" (fon) ve "snubbing" (sinabing) kelimelerinin birleşiminden türeyen bu hastalık, akıllı telefon bağımlılığı olarak da bilinmektedir. Akıllı telefonlarını sürekli elinde tutan kullanıcılar, karşısındakinin söylediklerine odaklanmak yerine telefon ekranlarına dikkatlice bakmakta ve karşısındaki kişiyi önemsememektedir.

İşte bu durum phubbing hastalığı olarak ifade edilmektedir. Phubbing, FOMO "Fear Of Missing Out" (fiyır of mising aut) adı verilen sosyal medya ve dijital ortamlarda olup bitenleri, haberleri, gelişmeleri kaçırma korkusu da phubbing hastalığını tetiklemekte ve bireylerin asosyalleşerek toplumdan kopmasına neden olmaktadır.

E-hastalıklar sosyal medya aracılığıyla giderek yaygınlaşmaktadır. Photolurking (fotolörking) bu hastalıkların başında gelmektedir. Paylaşım içeriğini kimlerin beğendiğine bakmak ve profillerini görüntüleyip incelemek hem zaman kaybına neden olmakta hem de bağımlılık oluşturmaktadır. İnter-

80

Şekil 4.20. Bağımlılık tanımlayıcı, sağlıklı yaşam, teknoloji bağımlılığı kategorileri örnek görseli.

41

4.2. Ders Kitaplarında İçerik ve Mesaj Nitelikleri

Belirlenen kategoriler ve alt kategorilere ilişkin ders kitaplarında geçen örnek cümleler aşağıda verilmiştir. Türkçe Ders Kitabı T, Matematik ders kitabı M, Fen Bilimleri ders kitabı F, Sosyal Bilgiler ders kitabı S, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabı D ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı İ olarak belirtilmiştir.

4.2.1. Görsel Desteği Bulunan Veri Örnekleri

Olumlu yönlendirme mesaj örneği

“Üç boyutlu yazıcı teknolojisi sayesinde bilgisayarda çizdiğiniz birçok şeyi üç boyutlu gerçek nesnelere dönüştürebilirsiniz.” (T6, s.192)

Sorgulama mesaj örneği

“Teknoloji bağımlılığı konusunda kendinizi değerlendiriniz.” (T6, s.244)

Belirsiz mesaj örneği

“Atatürk, ata sporlarımızdan en çok kuvvet ve zekâ oyunu olarak tanımladığı güreşi sevmiş ve millî güreşçilerimizi hem maddi hem de manevi olarak desteklemiştir. Atatürk, namını duyduğu, sporcu karakteri ile millî duruşunu çok takdir ettiği Kurtdereli Mehmet’e bir mektup yazmış, mektubu da Başyaveri Salih Bozok ile göndermiştir.” (İ8, s.123)

Çoklu Değerlendirilen Mesaj Örnekleri

Olumlu yönlendirme ve uyarı mesajları

“Bisikletin gezegenimizin sağlığına olduğu kadar bizim sağlığımıza da katkıları saymakla bitmez. Bir türlü hayatımızda düzenli hâle getiremediğimiz spor, bisikletle birlikte günlük hayatımızın doğal bir parçası olur.” (T7, 203)

Sorgulama ve olumlu yönlendirme mesajları

“Sporun, insan sağlığı için (fiziksel/psikolojik) önemi nedir? Açıklayınız. İlginizi çeken spor dalları nelerdir? Nedenleriyle birlikte anlatınız.” (T7, s. 202)

Belirsiz ve Olumlu yönlendirme mesajları

“Sokaktan buz pistine taşınan bir başarı öyküsü yazan bu gençlerin her biri 6 yıl önce parklarda yatıyor, madde bağımlılığıyla zar zor hayatta kalmaya çalışıyordu.” (D8, 31)

Uyarı ve belirsiz mesajları

“Kitle iletişim araçları içinde televizyonun önemli bir yeri vardır. Televizyonun topluma özellikle de çocuklara olan etkisini iyi değerlendirmek gerekir çünkü televizyon bilgilendirme amaçlı kullanıldığı gibi toplumun kültürel yapısını istenilen yönde değiştirmek için de kullanılır. Özellikle televizyonda yayımlanan reklamlar, toplumun bazı değerlerini yıpratılabilir ya da tamamen değiştirebilir. Çağımızda tüketimin artmasında özellikle görsel medyanın merkezindeki televizyon ile yapılan reklam bombardımanı etkili olmaktadır. Reklam bombardımanına maruz kalan insanlarda “Tüketilmeden mutlu olunmaz.” bilinci oluşturulur ve toplumun tüketim alışkanlıkları değiştirilir. Dolayısı ile kendi kültürüne ait olmayanı yiyip içen, kendi kültürüne ait olmayanı giyinen ve kendi kültürüne ait olmayan müziği dinleyen bir toplum oluşur.” (S7, s.24)

4.2.2. Görsel Desteği Bulunmayan Veri Örnekleri

Uyarı mesaj örnekleri

“Hareketsiz yaşam, düzensiz beslenme ve özellikle hazır yiyecek kültürünün yaygınlaşması, obezitenin artmasında önemli bir etkidir. ” (F7, s.170)

“Anne adayları sağlıklı bir bebek dünyaya getirmek için; sigara, alkol ve uyuşturucu madde kullanmamalı, yeterli ve dengeli beslenmeli, doktorunun önereceği sporları kendini yormadan yapmaya özen göstermelidir.” (F7, s.190)

“Alkol ve uyuşturucu maddeler aklın sağlıklı işlemesine engel olur. Beyin ve sinir sistemini etkileyerek bireyi iradesiz kılar.” (D8, s.78)

“Zararlı maddeler insanı bağımlı hale getirir. Bağımlılık insanın kaygı ve stresini artırır. Bunları kullanan kimseler hem kendilerine hem de topluma zarar verirler.” (D8, s.78)

“Alkol kullanmanın zararları arasında trafik kazalarına neden olması, aile ilişkilerini bozması ve aile içinde ciddi huzursuzluklara neden olması da sayılabilir.” (D8, s.78)

“Tarımda kullanılan kimyasal maddeler bitkilerin üzerinde birikir. Bu bitkiler insanlar tarafından tüketildiğinde insan sağlığına zarar verir.” (F5, s.225)

“Genel Ağ’da yaşımıza uygun olmayan pek çok içerikle karşılaşabiliriz. Arkadaş gibi görünen kötü niyetli insanlar karşımıza çıkabilir. Bu kişiler bizden fotoğraf, kimlik bilgileri, adres, telefon, şifre gibi kişisel bilgilerimizi isteyebilir.” (S5, s.102)

Sorgulama mesaj örnekleri

“Sigara içmediği hâlde sigara içilen ortamlarda bulunan anne adayları da sigaradan olumsuz etkilenir mi? Açıklayınız.” (F7, s.204)

“Sınıfta öğretmeninizin belirleyeceği iki grup oluşturunuz. Birinci grup teknoloji kullanımının insanlar arasındaki ilişkilerde olumlu etkileri olduğunu savunacaktır. İkinci grup ise teknoloji kullanımının insanlar arasındaki ilişkilerde olumsuz etkileri olduğunu savunacaktır. Dinleyici öğrenciler her iki tarafa sorular soracaktır. Tartışma sonunda dinleyiciler oylama yaparak hangi grubun görüşünü daha iyi savunduğunu belirleyeceklerdir.” (S5, s.97)

“Evinize daha önce hiç kullanmadığınız teknolojik bir araç aldığınızı düşününüz. Bu aracın kullanımını öğrenmek için önce ne yapmanız gerekir? Açıklayınız.” (S5, s.102)

“Bireyleri, teknoloji bağımlısı durumuna getiren etkenler nelerdir? Açıklayınız.” (T8, s.82)

“Dijital bağımlılık” neleri içermektedir? Çevrenizde dijital bağımlılığı olan insanlar var mı?” (T8, s.82)

“Dijital çağın en yaygın e-hastalığı nedir? Bu hastalığın sonuçları nelerdir?” (T8, s.82)

Olumsuz yönlendirme mesaj örnekleri

“Tütün, kahve, çay vb. keyif veren maddelere alışmış olan (kimse).” (T6, s.136)

“Çocuklar için yapılan çizgi filmler de eşsiz güzellikte.” (T6, s.84)

“Tablet benzer bir aygıt var. Çok da ucuz.” (T6, s.84)

“Gittim... Cahil diye artık okuma yazma bilmeyene denmiyor... Artık günümüzde bilgisayar kullanamayan cahildir.” (T8, s.210)

Olumlu yönlendirme mesaj örnekleri

“Yanda verilen karekoda tanımlanan “Mevsimlerin Oluşumu” videosunu, karekod uygulaması bulunduran bir cihazdan ya da “www.eba.gov.tr.” adresinden izleyerek bu konuyu pekiştirebilirsiniz.” (F8, s.16)

“Konu: Altın oran ve Fibonacci. Beklenen performans: Altın oran ve Fibonacci tavşan probleminin araştırılıp, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak poster hazırlanması ve sunum yapılması.” (M8, s.231)

“Konu: Atatürk ve Geometri. Beklenen performans: Atatürk’ün “Geometri” kitabının incelenerek, Atatürk döneminden önce kullanılan matematiksel ve geometrik kavramların Atatürk’ün katkılarıyla nasıl değiştirildiğinin bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılarak sunulması ve poster hazırlanması.” (M8, s.232)

“Dinamik geometri yazılımı olan bilgisayar programını kullanarak eşkenar ve çeşitkenar üçgenler çizelim.” (M8, s.144)

Belirsiz Mesaj Örnekleri

“Edison yaşamımızdaki birçok teknolojik aletin mucididir. Düzenli bir eğitim alamadığı hâlde merakı ve okuduğu kitaplarla kendisini geliştirmiş.” (S5, s.108)

“Teknolojinin gelişmesi de birçok yeni mesleğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bilgisayar programcılığı, pilotluk, yazılım mühendisliği, reklamcılık günümüzün yaygınlaşan mesleklerindendir.” (S5, s.124)

“Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), insanların yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan ürünlerin dışında kalan; lüks eşyalar (otomobil, beyaz eşya, mücevher, kürk vb.), sağlığa zararlı maddeler (alkol, tütün mamulleri vb.), çevreye zararlı fosil yakıtlar (benzin, kömür vb.) ve bazı kimyasal malların kullanılmasını azaltmak amacıyla her ürünün kendine göre değeri biçilmiş olan tüketim vergisidir.” (F7, s.180)

Çoklu Değerlendirilen Mesaj Örnekleri

Sorgulama ve olumlu yönlendirme mesajları

"Televizyonu fazla izlemenin; tablet, telefon ve bilgisayarda gereğinden fazla vakit geçirmenin zararlarını araştırınız.” (T6, s.241)

“Teknolojik cihazlarla günde ortalama ne kadar süre geçiriyorsunuz? Bu sürenin hayatınıza etkileri nelerdir? Arkadaşlarınızla paylaşınız.” (T6, s.242)

“Sizin televizyon bağımlılığı konusunda Ali ile benzer ve farklı yönleriniz nelerdir?” (T6, s.243)

“Siz Ali’nin annesi babası olsaydınız onu televizyon bağımlılığından kurtarmak için nasıl bir yol izlerdiniz?” (T6, s.244)

“Yaptığınız araştırmalardan yola çıkarak teknolojik cihazların insanlar arasındaki iletişime olumsuz etkilerini anlatan metninizi yazınız.” (T6, s.245)

“Televizyon seyrederken geçirdiğiniz zamanı, arkadaşlarınızla oyun oynayarak geçirirseniz bunun sizlere nasıl bir katkısı olabilir? Tartışınız.” (S7, s.23)

Uyarı ve olumlu yönlendirme mesajı

“Obez olmak istemiyorsan daha hareketli yaşa, sağlıklı ve dengeli beslen!” (F7, s.170)

Belirsiz ve olumlu yönlendirme mesajları

“Bu durumda şikâyet konusunu içeren bir dilekçe kaleme alınmalı ve dilekçede belirtilen konuya ait fiş, fatura gibi belgeler eklenmelidir. Ayrıca bu kurumların Genel Ağ sitelerinde şikâyet dilekçeleri vardır. Bunları doldurarak dijital başvuru da yapabiliriz.” (S5, s.142)

“Konu: Tiyatro Oyunu ve Şarkı. Beklenen performans: Matematik ile ilgili bir tiyatro oyunu oluşturulması veya bir şarkı ile istenilen konunun anlatılması” (M8, s.231)

Uyarı ve belirsiz mesajı

“Doktordan Uyarı: e-hasta Olmayın Doktor Cem Şahin, Genel Ağ’da hastalık tedavi yönteminin araştırılıp uygulanmaya çalışılmasının son derece yanlış olduğunu söyledi. Dr. Şahin, Genel Ağ’ın belli araştırmalar için kullanabileceğini ancak hastalıkların tedavisi için çözüm olamayacağını belirtti. Sanal ortamda eksik ve yanlış bilgi edinme olasılığının yüksek olduğunu vurguladı. Şahin: “Örnek vermek gerekirse, Genel Ağ’da araştırma yapıldığında Hepatit B hastalarının 20 yıl sonra siroz olabileceği bilgisine rastlanıyor. Bunu okuyan hasta kendisinin de siroz olacağına inanıp paniğe kapılıyor. Bu yüzden Genel Ağ günümüzde e-hastalar oluşturuyor. Hastalıkların belirtilerini Genel Ağ’dan araştırıp kendi hastalığına tanı koyanlar da oluyor. Bu da çok yanlış. Baş ağrısı yazıp araştırma yaparak hastalığınıza teşhis koymaya çalışmayın.” dedi. Genel Ağ haberi, 26 Ekim 2016” (S5, s.99)

Olumlu yönlendirme ve uyarı mesajları

“Bir tek Genel Ağ sitesinden alınan bilgiyle yetinilmemelidir. Elde edilen bilgi, farklı Genel Ağ sitelerindeki bilgilerle, kitap, ansiklopedi gibi kaynaklarla ve doktor

gibi uzman görüşleri ile karşılaştırılmalıdır. Güvenilir ve doğru bilgi verdiği bilinen Genel Ağ sitelerinden yararlanılmalıdır.” (S5, s.100)

“Teknoloji bağımlılığı en az madde bağımlılığı kadar tehlikelidir. Akıllı telefon bağımlılığı bireylerin asosyalleşmesine neden olur. E-hastalıklar teknoloji ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. E-hastalıklar kolay tedavi edilir. E-hastalıklara en çok gençler yakalanır. E-hastalıklarla baş etmek için ailemizden yardım alabiliriz.” (T8, s.83)

5. TARTIŞMA

Millî Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlı ilköğretim okullarının ortaokul kademelerinde kullanılan ders kitaplarında, bağımlılık öğelerine ne ölçüde yer verildiğini belirlemenin amaçlandığı bu tez çalışmasında elde edilen bulgular mesaj nitelikleri çerçevesinde tartışılmıştır.

Gençlerin sağlıklı gelişimine yönelik başlıca tehdit unsurlarından olan bağımlılık, uzun yıllardır tüm dünyanın gündeminde varlığını sürdürmektedir. Son yıllarda biyolojik, sosyal ve psikolojik etkileşim içinde olan madde kullanımının yaygınlığının giderek artmaktadır. Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM), 2012 yılı Türkiye Uyuşturucu Raporu'nda yaşam boyu madde kullanım sıklığı %2.7 bulunmuştur. Aynı çalışmada okul çağı çocuklarında bu oran %1.5 olarak tespit edilmiş olup maddeyi ilk kez denemede en küçük yaştan 10 olduğu madde kullanım yaş ortalamasının ise 14 olduğu belirlenmiştir (4).

Ortaokul çağındaki çocukların içerisinde bulundukları değişim sürecinde çeşitli duygusal zorluklar yaşadıkları gözlenebilir. Değişimlere karşı uyumsuzluk yaşayan ergenler, duygularını ifade etmek yerine çeşitli semptomlarla dışarı yansıtabilir. Okulda derslere ve sosyal hayata ilgisizlik, huzursuzluk, aşırı hareketlilik, antisosyal eylemlere dahil olma ve çoğu zaman ev yaşamında anlaşmazlıklar gösterebilir (60).

Yapılmış bir çalışmada ergenlerde sigaraya başlama; stresli olduğu zamanlarda rahatlama sağlaması, çevresindekilerin sigara içmesi ergenlerin sigaraya başlamalarında en sık görülen nedenleri oluşturmuştur (61).

Ders kitapları, başlıca çalışma alanlarından biri olup dünyada birçok çalışmada yer almıştır. Mevcut çalışmalar incelendiğinde ders kitaplarının bağımlılık konu alanı çerçevesinde incelendiği sınırlı sayıda çalışma olmakla beraber Türkiye'de bağımlılığın konu alanı olarak yer edindiği ders kitabı çalışmasına ise rastlanmamıştır. Bu sebeple yapılan bu çalışmanın ülkemizde bu alanda yapılan ilk çalışma olması yönünden önem arz etmektedir. Mevcut çalışmada, ders kitapları altı kategori altında

incelenmiştir. Teknoloji bağımlılığı, tütün bağımlılığı, madde bağımlılığı, davranışsal bağımlılık, sağlıklı yaşam ve bağımlılık tanımlayıcı kategoriler olarak belirlenmiştir.

Bu araştırmanın diğer kitap analizlerinden farkı, bağımlılıkla ilgili tüm ortaokul kitaplarının incelenmesidir. Erken ergenlik dönemine denk gelen ortaokul grubunun bağımlılık için ciddi risk altında olması bu çalışmanın incelenen dokümanlarını belirlemede etkili olmuştur. Özellikle internet bağımlılığı riski taşıyan çocuklara ve ergenlere yönelik önleme ve müdahale çalışmaları yapılmalıdır (62). Bağımlılıkla ilgili gerçekleştirilen bu çalışma, Türkiye’de bağımlılığı önlemeye yönelik eğitim çalışmalarında bir kılavuz oluşturacaktır.

Ders kitapları, kazanımlar üzerine oluşturulmuş programlar doğrultusunda hazırlanmaktadır. Belirlenen kazanımların ders kitabının içeriğinde yer alması gerekmektedir. Bu doğrultuda ders kitap türlerine yönelik kazanımlar incelenmiş ve elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Ders kitapları dağılımının eşit olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 4.1.). Doğru verilere ulaşmak ve belirlenen kategorilerin ders türlerine göre değerlendirilmesinin yapılabilmesi açısından önemlidir. Ders kitaplarının veri kaynağı olduğu çalışmalarda genellikle tek ders türü veya tek sınıf düzeyi seçildiği görülmektedir. Ortaokul kademesinde yer alan zorunlu derslerin kitaplarının tümünün araştırmada değerlendirilmesi alanyazın için önem arz etmektedir.

Ders kitaplarında yer alan içeriğin, öğretim programlarında yer alan kazanımlara yönelik hazırlanması gerekir (52,63).

Değerlendirilmeye tabi tutulmak istenen taslak ders kitaplarının içeriklerinde, MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından belirlenen kriterlerin (63) sağlanması gerekir. Bu kriterler doğrultusunda taslak ders kitabı içerisinde bulunan metinlerin eklenen görsel ile uyumlu olması gerekmektedir. Görsellerin de iletilmek istenen mesajı açık bir şekilde sunabilmelidir. Çalışmada yer alan mesaj niteliklerinden biri olan “görsel desteği” ile belirlenen kategoriler çerçevesinde yer alan metinler ve görsellerinin uyumu değerlendirilmiştir.

MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından belirlenen kriterlerin doğrultusunda amaçlanan kazanımların değerlendirilmesi, kapsamına uygun olarak

hazırlanmış olan açık uçlu sorular aracılığı ile yapılması gerekmektedir. Çalışmada belirlenen mesaj niteliklerinden biri olan “sorgulama” bağımlılık ve sağlıklı yaşam konu alanına dair soruların ve öğretilerin değerlendirilmesini içermektedir.

Ders kitaplarında kaynak olarak kullanılacak internet sitelerinin güvenli hizmet kapsamına uygun veya kurumsal site olmaları gerekmektedir. Çalışmada internet siteleri iki farklı kod ile değerlendirmeye alınmıştır. “İnternet sitesi” kodu ile internet sitesi ve kullanımı yer alırken “link verme” ile doğrudan internet adresi vermeyi içermektedir. İnternet adresinin türü ve veriliş amacı değerlendirmede etkili olmuştur. Verilen internet adreslerinde kurumsal site (edu, gov) uzantılı olanların ve genel ağ haberi sitelerinin bulunduğu görülmüştür. Kurumsal sitelerin yer edinmesinin mesaj niteliği “olumlu yönlendirme” olarak değerlendirilirken genel ağ haberi siteleri “belirsiz” mesaj niteliği olarak kodlanmıştır. Kurumsal internet adreslerinin güvenli olduğu düşünülürken genel ağda yer alan kaynaklarda yer alan bilgilerin doğruluğunun tartışılabilir bir görüş olduğu, doğru kaynağın kurumsal siteler ve kaynak kitaplar olarak sunulmasının ve bu yönde öğrencilerin teşvik edilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Ders kitabı içeriğinin öğretim programlarında yer alan kök değerlere uygun olması gerekir. Bu kök değerlerden biri de öz denetimdir. Öz denetim, bireyin davranışları üzerinde kontrol sağlayabilmesi, uyum sağlamaya yönelik eğilimler gerçekleştirebilme potansiyeli olarak tanımlanabilir (64).

Kök değerlerin örtük şekilde içerikte yer alması gerekir. Çalışmada yer alan mesaj nitelikleri “uyarı” ile açık bir anlatım sunarken “sorgulama” ile verilmek istenen mesaj doğrudan yerine içeriğe gizlenen örtük anlamı içerebilmektedir.

Ders kitabı içeriğinin öğretim programlarında da yer edinen Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi’ne (TYÇ) (65) uygun olarak hazırlanması gerekir. Değerlendirmede temel kriter olarak alınacak olan anahtar yetkinlikler bulunur. Öğretim programlarında da yer alan bu yetkinliklerden “Matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler” ve “Dijital yetkinlik” çalışma doğrultusunda değerlendirilmiştir. “Teknoloji bağımlılığı” kategorisinde yer alan kodlanmış kavramlar ile yeterliliklere uygunluk değerlendirilmiştir. Teknoloji ve dijital

kavramlarının “olumlu yönlendirme” ve “sorgulama” mesaj niteliklerinin yetkinliğe yönelik içerik olduğu söylenebilir.

Araştırmada tüm kitapların içeriklerinin kategoriler bazında dağılımı değerlendirildiğinde belirlenen kavramlarına en sık yer verilen sağlıklı yaşam, belirlenen kavramlarına en az yer verilen tütün bağımlılığı olmuştur. Sağlıklı yaşamın ardından yüksek dağılım oranı teknoloji bağımlılığı kategorisindedir. Türkiye’de ergenlik dönemindeki öğrencilerle yapılan çalışmada, ortaokul öğrencilerinin lise öğrencilerinden daha fazla internet bağımlılığı riski barındırdığı ve internet bağımlılığı gözlemlendiği bulunmuştur (8).

Oyun temelli etkinlikler aracılığıyla çocukların sağlıklı beslenme, aktif oyun ve çevresel sürdürülebilirlik konularındaki bilgilerini arttırmanın amaçlandığı randomize kontrollü bir çalışmada, çocukların sağlıklı yaşam ve sürdürülebilirlik bilgi düzeylerinin arttığı, müdahalenin ardından çocuklar tarafından sağlıklı gıda seçimleri yapıldığı ve müdahalenin üç ay sonrasında fiziksel aktivite seviyelerinin arttığı tespit edilmiştir (66). Sağlıklı yaşam kategorisinde yer alan oyun ve alt kodlarının sıklığı çalışma bulgularının önemini göstermektedir.

Finlandiya’da ders kitaplarında beslenme eğitimi iki farklı ders türünde işlenmektedir. Sağlık eğitimi ders kitaplarında beslenme eğitimi içeriği sağlık odaklı, ev ekonomisi ders kitaplarında beslenme eğitimi ise kültürel ve çevresel yönleri odaklı ele alınmıştır. Tüm ders kitaplarında ergenlerin beslenmeye yönelik sorunları yer almıştır (67). Sağlıklı yaşam kategorisinde yer alan beslenme en yüksek ikinci sıklık değerine sahiptir. Beslenmenin önemi sağlıklı yaşam için kaçınılmazdır.

Çalışmadaki bulguların aksine ortaokul kademesine denk gelen erken ergenlik döneminin tütün bağımlılığı için ciddi risk faktörüdür. Okulda karşılaşılan bağımlılıklar üzerine yapılan bir araştırmada öğretmenler ortaokul düzeyinde eğitim gören öğrencilerin tütün ve teknoloji bağımlılığı ile daha fazla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir (68).

Araştırmada tüm kitaplar değerlendirildiğinde “genel ağ/ internet” kavramı sıklık değeri ($f=81$) ile en yüksek değer olarak bulunmuştur. Verilen mesaj niteliklerine göre değerlendirildiğinde çoğunluk belirsiz olmak üzere kavramın uyarı niteliğinde de sıkça yer verildiği görülmektedir.

“Kötü/zararlı alışkanlık” kavramı sıklık değeri (f=73) ile en yüksek ikinci değer olarak bulunmuştur.

“Teknoloji/dijital” kavramı sıklık değeri (f=72) ile en yüksek üçüncü değer olarak bulunmuştur. Bulunduğu kategoride verilen mesaj niteliklerine göre çoğunluğu belirsiz olmasına ve varsayılan mesaj niteliklerine ulaşamamasına rağmen ders kitapları arası değerlendirme yönünden sıklığı yüksek olmasının teknolojinin günümüz koşullarındaki önemli yerinin etkisi olduğu söylenebilir.

“Sağlık/sağlıklı yaşam”, “egzersiz/antrenman/spor”, “spor dalları” kavramları sıklık değerleri (f=68) ile en yüksek dördüncü değer olarak bulunmuştur.

Bağımlılık yapıcı maddelere ders kitabında yer verilmesi hakkında 16 ülkenin ders kitaplarının incelendiği çalışmada fiziksel, psikolojik ve sosyal etkileri olmak üzere üç boyut belirlenmiştir. Alkolün sosyalleşmenin bir yolu olarak görülmesinin yanında bireyin sağlığı ve davranışları üzerindeki olumsuz etkileri sebebiyle aşırı alkol tüketiminin olumsuz olarak yer edindiği de görülmüştür. Bazı ders kitaplarında ölümlerin ve kazaların nedeni olarak gösterilirken bazı kitaplarda psikolojik etkileri ve sosyal etkileri arasındaki bağlantısı vurgulanmıştır. Birçok ülkede uyuşturucu madde kullanımı yasal değildir ve sosyal yaşantıda da kabul görmemektedir. Bu ülkelerin ders kitaplarında uyuşturucu maddelerin bireyin davranış kontrolünü kaybetmesine sebep olduğu vurgulanmaktadır. Bağımlılığa dair konuların ders kitaplarında en çok yer aldığı ülke Finlandiya olmuştur. Ülkeye yönelik bu bulgunun, sağlık eğitiminin ayrı bir öğretim alanı olarak yer aldığı tek ülke olmasının sonucu olduğu düşünülmektedir (69).

Türkiye’de her yıl halk sağlığı durumuna yönelik veriler toplanıp sunulmaktadır (28,42,43). Elde edilen verilere göre koruyucu ve önleyici eylem planları oluşturulmaktadır.

Çocukların ve gençlerin bağımlılık yapıcı maddelere karşı korunması ve sağlıklı yaşamın desteklenmesi için hem uluslararası (47) hem de ulusal (45,48,49) yasal düzenlemeler mevcuttur. Uluslararası sözleşmelerde taraf devlet olan Türkiye’de çeşitli bakanlıkların alt birimlerinde çalışmalar sürmektedir. Bu bakanlıklardan biri olan ve araştırmanın temelinde yer alan Millî Eğitim Bakanlığı eğitim düzenlemeleri ve çeşitli toplum kuruluşlarıyla iş birlikleri mevcuttur. Bu sivil toplum kuruluşlarının

başında gelen Türkiye Yeşilay Cemiyeti ile birlikte ulusal bir önleme programı oluşturulmuştur (50).

Anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise, yetişkin, ebeveyn, uygulayıcı olmak üzere çeşitli eğitim grupları oluşturulmuştur. Tez çalışması doğrultusunda ortaokul grubu mevcut çalışmada ele alınmıştır. Türkiye'nin ilk okul temelli müdahale programı olan Okulda Bağımlılığa Müdahale (OBM) ile önleyici ve koruyucu çalışmalar yapılmaktadır. Bu programın ortaokul kademesine yönelik oluşturulan bağımlılık grupları, araştırmadaki kategorilerin belirlenmesinde etkili olmuştur.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ortaokul ders kitaplarında bağımlılık olgusunun nasıl yer aldığını belirlemek amacıyla yapılan içerik analizi sonuçlarına göre tüm ders kitapları değerlendirildiğinde en fazla sağlıklı yaşama dair kavramlara, en az ise tütün bağımlılığına ilişkin kavramlara yer verildiği bulunmuştur. Sağlıklı yaşama ilişkin kavramların en fazla belirsiz mesaj niteliğinde, tütün bağımlılığına ilişkin kavramların en fazla uyarı mesaj niteliğinde, madde bağımlılığına ilişkin kavramların en fazla uyarı mesaj niteliğinde, davranışsal bağımlılığa ilişkin kavramların en fazla uyarı mesaj niteliğinde, bağımlılık tanımlayıcılara ilişkin kavramların en fazla uyarı mesaj niteliğinde yer aldıkları bulunmuştur.

İçerik analizi sonuçlarına göre bağımlılığa ilişkin kategorilerde yer alan kavramlar değerlendirildiğinde teknoloji bağımlılığı kategorisinde en fazla yer verilen kavramın genel ağ/internet, tütün bağımlılığı kategorisinde en fazla yer verilen kavramın sigara/tütün/nikotin, madde bağımlılığı kategorisinde en fazla yer verilen kavramın alkol/içki/sarhoş, davranışsal bağımlılık kategorisinde en fazla yer verilen kavramın kumar/şans oyunları ve alışveriş, sağlıklı yaşam kategorisinde en fazla yer verilen kavramların sağlık/sağlıklı yaşam, egzersiz/antrenman/spor, spor dalları, bağımlılık tanımlayıcı kategorisinde en fazla yer verilen kavramın kötü/zararlı alışkanlık olduğu bulunmuştur.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, hedef grupta yer alan ergenlere yönelik hazırlanan ders kitaplarında kavramlarının en sık yer aldığı kategorinin sağlıklı yaşam ve ardından ikinci sırada en sık yer alan kategorinin teknoloji bağımlılığı olması önem arz ederken, iki kategoride de mesaj niteliklerinin çoğunlukla belirsiz olarak alması araştırma için belirlenen varsayımlar ile örtüşmemektedir. Hedef grupta yer alan ergenlerin risk grubunda yer aldığı tütün bağımlılığının en az yer alan kategori olması ise dikkat çekicidir. Sağlıklı yaşam kategorisinde spora yönelik belirlenen kavramların kitaplarda sık yer alması MEB'in kazanımları ve araştırmada belirlenen varsayımlar ile örtüşmektedir.

Araştırmada ortaokul ders kitapları incelenmiştir, farklı eğitim kademelerindeki ders kitaplarında benzer çalışmaların yapılması önerilmektedir. Ayrıca ders kitaplarında yapılan güncellemeler doğrultusunda da güncellenmeleri

önerilmektedir. Araştırmada görsellerin mesaj nitelikleri ile ilgili değerlendirmesi yapılmamıştır. İleriki araştırmalarda görsel desteklerin mesaj niteliklerinin değerlendirilmesi önerilir. Araştırmada bağımlılıkla ilgili belirsiz nitelikteki mesajların olduğu belirlenmiştir. Belirsiz mesajların bağımlılığın hangi boyutlarında boşluk yarattığının belirlenmesine yönelik araştırmaların yapılması önerilir. Araştırmada ortaokul ders kitaplarında “davranışsal bağımlılık”, “madde bağımlılığı” ve “tütün bağımlılığı” kavramlarına çok az yer verildiği belirlenmiştir. Bağımlılıkla ilgili mesajların yetersiz olduğu bu alanlara ilişkin çocuk gelişimi uzmanları ve ruh sağlığı profesyonelleri ile nitel araştırmaların gerçekleştirilmesi önerilir.

7. KAYNAKLAR

1. T.C. Sağlık Bakanlığı. Bağımlılıkta Riskli Dönemler Var Mıdır?. <https://alo191.saglik.gov.tr/TR-50299/bagimlilikta-riskli-donemler-var-midir.html>. 10 Ocak 2023.
2. Ögel K. *Bağımlı Aileleri İçin Rehber Kitap*, 5. Baskı. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018: 23-37.
3. T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü. 2018 Türkiye Genel Nüfusta Tütün, Alkol ve Madde Kullanımına Yönelik Tutum ve Davranış Araştırması Raporu. <http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/Duyurular/T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99DE%20GENEL%20N%C3%9CFUSTA%20T%C3%9CT%C3%9CN%20ALKOL%20VE%20MADDE%20KULLANIMINA%20Y%C3%96NEL%C4%B0K%20TUTUM%20VE%20DAVRANI%C5%9E%20ARA%C5%9ETIRMASI.pdf>. 10 Kasım 2022.
4. T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü. 2021 Türkiye Uyuşturucu Raporu. <http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUBİM/2021-Turkiye-Uyusturucu-Raporu.pdf>. 10 Kasım 2022.
5. TÜİK. Türkiye Sağlık Araştırması, 2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2019-33661>. 3 Ekim 2021.
6. Yeşilay. Teknoloji Bağımlılığı Nedir? <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/teknoloji-bagimliliği>. 10 Ocak 2023.
7. Statista. Number of Internet and Social Media Users Worldwide as of July 2022. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>. 10 Aralık 2022.

8. Taylan HH, Işık M. Sakarya’da ortaokul ve lise öğrencilerinde internet bağımlılığı, *Turkish Studies journal International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2015, 10(6):855-874.
9. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, T.C. Resmi Gazete, sayı: 17863, 9 Kasım 1982.
10. T.C. İçişleri Bakanlığı. EMCDDA 2012 Ulusal Raporu. <https://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/Arsiv/TUBIM/Documents/TURKIYE%20UYUSTURUCU%20RAPORU%202012.pdf>. 10 Temmuz 2022.
11. Mirzamohammadi MH, Mousavi SZ, Massah O, Farhoudian A. Content analysis of the concept of addiction in high school textbooks of Iran, *Addict Health*, 2017, 9(1):48-58.
12. Park HJ, Cho H. Contents analysis of addiction prevention in middle school textbooks, *Child Health Nursing Research*, 2017, 23(1):19-27.
13. Carvalho GS, Gonçalves A, Dantas C. Tobacco addiction in textbooks from 16 countries: physical, psychological and social effects, IOSTE Symposium, Bled, Slovenia, 2010, *University of Liubliana. Institute for Innovation and Development*.
14. Saito J, Nonaka D, Mizoue T, Kobayashi J, Jayatilleke AC, Shrestha S, Kikuchi K, Haque SE, Yi S, Ayi I, Jimba M. Limited potential of school textbooks to prevent tobacco use among students grade 1–9 across multiple developing countries: a content analysis study, *BMJ Open*, 2013, 3(2):1-6.
15. Y, Karaman Kepenekci Y. Ortaokul ders kitaplarında gençliğin korunması ve spora yönlendirilmesi haklarına yer verilme düzeyi, *e-Kafkas Journal of Educational Research*, 2015, 2(3):37-52.
16. Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği, T.C. Resmi Gazete, sayı: 31628, 14 Ekim 2021.

17. Yeşilay. Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı, MEB Ders Programları TBM Kazanımları Karşılaştırma Raporu. <https://tbm.org.tr/media/1910/tbmkazanimlarimufredatkarsilastirmaraporu.pdf> f. 10 Nisan 2022.
18. Bağımlılıkla Mücadele Yüksek Kurulu. Bağımlılık Nedir?. <https://bmyk.gov.tr/TR-67179/bagimlilik-nedir.html>. 10 Nisan 2022.
19. American Psychiatric Association. *Diagnostic And Statistic Manuel of Mental Disorders(DSM-5)*. Çeviri: Köroğlu E. *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı*, 5. Baskı. Ankara, Hekimler Yayın Birliği, 2013: 231-236.
20. Uğurlu TT, Sengül CB, Sengül C. Bağımlılık Psikofarmakolojisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2012, 4(1):37-50.
21. Kaya E, Akpınar D, Akpınar H. Bağımlılığın patofizyolojisi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Dergisi* 2019, 6(3):166-170.
22. T.C. Sağlık Bakanlığı. Uyuşturucu ile Mücadele Danışma ve Destek Hattı, Bağımlılık Nedir?. <https://alo191.saglik.gov.tr/TR-21183/bagimlilik-nedir.html>. 3 Ekim 2021.
23. Davis RA. A cognitive-behavioral model of pathological internet use, *Computers in Human Behavior*, 2001, 17(2): 187-195.
24. Anderson CA, Dill KE. Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2000, 78(4): 772-790.
25. Jagtap AV, Mohite VR, Choudhari SK. Does video game influence aggression among adolescents? *Journal of Pharmaceutical Negative Results*. 2022, 13(9): 1410-1413.

26. Hyun GJ, Han DH, Lee YS, Kang K, Yoo SK, Chung US, Renshaw PF. Risk factors associated with online game addiction: A hierarchical model, *Computers in human behavior*, 2015, 48: 706-713.
27. Stucki G, Squillaci M. Jeux vidéo violents: leur impact sur la désensibilisation émotionnelle des jeunes. *European Review of Applied Psychology*, 2016, 66(5):251-260.
28. Türkiye İstatistik Kurumu. Türkiye Sağlık Araştırması 2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkey-Health-Survey-2019-33661>. 13 Şubat 2022.
29. World Health Organization. Tobacco. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>. 3 Ocak 2023.
30. World Health Organization. Children: New Threats To Health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/children-new-threats-to-health>. 3 Ocak 2023.
31. Rakel RE, Blum A. Textbook Of Family Practice. In: Rakel RE (ed). *Nicotine Addiction*. 8st ed. Philadelphia, W.B. Saunders Company, 2016:1529-1537.
32. Uzbay İT. Madde bağımlılığının tarihçesi, tanımı, genel bilgiler ve bağımlılık yapan maddeler. *Türk Eczacıları Birliği Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 2009, 5 (21-22): 5-15.
33. Güleç G, Köşger F, Eşsizoglu A. DSM-5'te alkol ve madde kullanım bozuklukları, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2015, 7(4):448-460.
34. Sertöz ÖÖ, Coşkunol H, Şen G, Doğanavşargil Baysal GÖ. Psikiyatri anabilim dalı bağımlılık tedavi biriminin hasta verilerinin on yıllık geriye dönük olarak incelenmesi: madde kullanan hastaların sosyodemografik özellikleri, *Bağımlılık Dergisi*, 2004, 5(3): 115-120.

35. Milin R, Walker S. Adolescent and Substance Abuse. In: El-Guebaly N, Carrà G, Galanter M (eds). *Textbook of Addiction Treatment: International Perspectives*. Milano, Springer, 2015: 2219-2248.
36. Engin E, Gültekin K, Coşkunol H, Horozoğlu N. Alkol ve madde bağımlılarında öfke ifadesi ve kişilerarası ilişki tarzı, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 2006, 22 (1):211-223.
37. Brady KT, McCauley JL, Back SE. The Comorbidity of Post-Traumatic-Stress Disorder (PTSD) and Substance Use Disorders. In: El-Guebaly N, Carrà G, Galanter M (eds). *Textbook of Addiction Treatment: International Perspectives*. Milano, Springer, 2015: 1985-2004.
38. Khalsa JH, Bough KJ, Chand N, Gyaw S, Lao G. Substance Use and Co-Occurring Infections: An Overview. In: El-Guebaly N, Carrà G, Galanter M (eds). *Textbook of Addiction Treatment: International Perspectives*. Milano, Springer, 2015:1713-176.
39. Filomensky TZ, Tavares H. Compulsive Buying Disorder. In: El-Guebaly N, Carrà G, Galanter M (eds). *Textbook of Addiction Treatment: International Perspectives*. Milano, Springer, 2015: 1527-1542.
40. Bozhüyük A, Özcan S, Kurdak H, Alpınar E, Saatçi E, Bozdemir N. Sağlıklı yaşam biçimi ve aile hekimliği, *Turkish Journal of Family Medicine & Primary Care*, 2012, 6:13-21.
41. Sánchez-Ojeda MA, De Luna-Bertos E. Healthy lifestyles of the university population, *Nutr Hosp*, 2015, 31:1910-19.
42. Türkiye İstatistik Kurumu. İstatistiklerle Gençlik 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Gençlik-2020-37242>. 13 Şubat 2022.
43. Türkiye İstatistik Kurumu. İstatistiklerle Çocuk 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Cocuk-2020-37228>. 15 Mayıs 2022.

44. Orhan E. 10-14 Yaş Arasındaki Çocukların Fiziksel Aktivite Seviyesi, Dijital Oyun Bağımlılığı ve Dikkat Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, 2018.
45. T.C. Sağlık Bakanlığı. Türkiye Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar Çok Paydaşlı Eylem Planı (2017-2025). <https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/547>. 15 Mayıs 2022.
46. Türkiye Psikiyatri Derneği. Ruh Sağlığını Güçlendirme Kavramlar Kanıtlar Uygulamalar Özet Rapor. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42940/9241591595-tur.pdf?sequence=8&isAllowed=y>. 21 Şubat 2022.
47. UNICEF Türkiye. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>. 10.09.2022.
48. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, T.C. Resmî Gazete, sayı:17863, 07.11.1982.
49. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, T.C. Resmî Gazete, sayı:14574, 24.06.1973.
50. Yeşilay. Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı. <https://tbm.org.tr/>. 9 Ağustos 2022.
51. Küçükahmet L. Eğitim Programlarında Ders Kitabını Yeri. İçinde: Küçükahmet L (ed). *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, 3. Baskı. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011:2-17.
52. Tertemiz N, Ercan L, Kayabaşı Y. Ders Kitabı ve Eğitimdeki Önemi. İçinde: Küçükahmet L (ed). *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, 3. Baskı. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011:34-67.

53. Duman T, Çakmak M. Ders Kitaplarının Nitelikleri. 2011 3.Baskı. Küçükahmet L (ed). *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, 3. Baskı. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011:18-33.
54. Woody WD, Daniel DB, Baker CA. E-books or textbooks: Students prefer textbooks, *Computers & Education*, 2010, 55(3):945-948.
55. Ahn S. Effect of internet addiction by using digital textbook in teenager, *Journal of The Korean Association of Information Education*, 2015, 19(2):253-260.
56. Mousavi SZ, Mirzamohammadi MH, Massah O. Teachers and Students' perspectives of the contents of an addiction-prevention curriculum, *Archives of Rehabilitation*, 2014, 14:100-107.
57. Kış A. Birinci Döngü Sonrası Kodlama. İçinde: Nitel Araştırmacılar için Kodlama El Kitabı, Saldana J. The Coding Manuel for Qualitative Researchers, 1.Baskı, Ankara: 2019:211-233.
58. Duray HD. Yöntemler: Gerçekte Ne Yapacaksınız? İçinde: Nitel Araştırma Tasarımı, Joseph AM. Qualitative Research Design An Interactive Approach. 3.Baskı, Ankara: 2018:105-107.
59. Altheide DL, Schneider CJ. *Qualitative Media Analysis*, 2nd ed. California, Sage Press, 1996:39-68.
60. Farnsworth DL. Mental and emotional disturbances of the secondary school-age student. *J Sch Health*. 1975, 45(4):221-225. doi:10.1111/j.1746-1561.1975.tb07360.x.
61. Özerkmen N. Ergenlerde sigara içme davranışını etkileyen faktörlerin sosyolojik analizi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 2004:77-106.
62. Vondráčková P, Gabrhelik R. Prevention of Internet addiction: A systematic review. *Journal of behavioral addictions*, 2016, 5(4):568-579.

63. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara Ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları. <https://kitapinceleme.meb.gov.tr/De%C4%9Ferlendirmeye%20Esas%20Olacak%20Kriterler%20ve%20A%C3%A7%C4%B1klamalar%C4%B1.pdf>. 10 Nisan 2022.
64. Duyan V, Gülden Ç, Gelbal S. Öz-denetim ölçeği ÖDÖ: güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Journal of Society & Social Work*, 2012, 23(1):19-30.
65. Türkiye Yeterlilikler Çerçevesine Dair Tebliğ, T.C. Resmi Gazete, sayı:29581, 2 Ocak 2016.
66. Kornilika EN, Skouteris H, Morris H. Developing connections between healthy living and environmental sustainability concepts in Cretan preschool children: a randomized trial, *Early Child Development and Care*, 2021, 192(11): 1685-1698.
67. Hokkanen S, Kosonen AL. Finnish home economics and health education. *International Journal of Consumer Studies*, 2013, 37: 279-285.
68. Dere İ, Uçar A. Okullarda karşılaşılan bağımlılıklar üzerine bir durum çalışması, *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2020, 2(1): 114-133.
69. Carvalho GS, Gonçalves A, Dantas C. Addictive substances problematic approaches in textbooks of 16 countries. *European Researchers in Didactics of Biology (ERIDOB)*, Romania, 2008, 1(1):26-30.

